## מארקוס טולליוס ציצרון

# כתבים

## פילוסופיים-פופולאריים

### ליליוס על הידידות

מתורגם מן המקור
בצרוף מבוא והערות

מאת

## ד"ר מנחם שטיין

דוצנט במכון למדעי
היהדות, ורשה

הוצאת „אחיעבר"
ורשה, תרצ"ז

# פרק ראשון

פתיחה. הקדשת הספר לאטיקוס ידידו של המחבר.

(1) האַבגור קבינטוס מוציוס (סצֵיבוֹלָה) רגיל היה לספר דברים שונים מלאי ענין על חמיו קאיוס לֵיליוס כיד זכרונו הטובה עליו, ולא חשש לכנות אותו בשם חכם בכל שיחותיו. ואותי אחרי לבשי תגא דגברא הוביל אבי אל סציבולה וגזר עלי לבלתי סור תמיד מעל צדו של הישיש כל עוד שתהיה לי האפשרות והרשות לכך. וככה שמרתי בזכרוני הרבה מדברי חכמה שלו וגם הרבה מאמרותיו הפסוקות והשנונות, והשתדלתי להעשיר את השכלתי מפרי תבונתו. אחרי מותו הסתפחתי אל הפונטיפֶּכס סציבולה, שאותו בלבד נועז אני לסמן כאיש העולה על כל בני המדינה בכשרונותיו ובישרו. אולם על זה — בפעם אחרת, עכשיו אשוב אל (סציבולה) האבגור.

(2) זכור אני בין היתר, איך הוא ישב בביתו כדרכו בכסא שתבנותו כחצי עגול בנוכחותי ובנוכחות רק מקצת ממיודעי, ונגע במקרה בענין אשר היה אז דוקא בפי רבים. הלא תזכור בלי ספק, אטיקוס שלי, כמה גדול היה בזמן ההוא תמהון האנשים והתמרמרותם, ביחוד מאחר שאתה הרבית להתרועע עם פובליוס סולפיציוס בהיותו טריבון עממי, כאשר פרצה משטמת מות בינו ובין קבינטוס פומפיוס, הקונסול מאז אשר אתו היה (סולפיציוס) חי לפנים חיי ידידות ורֵעות. (3) והנה סציבולה הזכיר באקראי את המאורעות האלה, ובהזדמנות זו מסר לנו בפרוטרוט את שיחתו של ליליוס על הידידות אשר הוא נהל עם הלז ועם חתנו השני קאיוס פאַניוס בנו של מארקוס ימים אחדים אחרי מות אפריקנוס. את הרעיונות הראשיים של השיחה שמרתי

---

(1) א ב ג ו ר (augur), מנחש מטעם הממשלה, חוזה באותות השמים וכדומה להבחין, אם היום הוא „מוצלח" ומתאים לבצע איזו פעולה צבורית ומדינית.—
ת ג א ד ג ב ר א (toga wirilis) לבשו הנערים אחרי הגיעם לגיל של שש עשרה שנה.—
ל ב ל ת י ס ו ר, מנהג רומי היה לשלוח בחורים לישישים בעלי נסיון מדיני „לשבת לרגליהם" וללמוד מהם חכמה מעשית.—

(2) א ט י ק ו ס ש ל י, טיטוס פומפוניוס א ט י ק ו ס. את הכינוי „אטיקוס" (Atticus) קבל הוא משום כך שהוא שהה שנים רבות באתונא בירת אטיקא והיה חדור תרבות יונית צרופה. —
פ ו ב ל י ו ס ס ו ל פ י צ י ו ס רופוס עמד מתחילה על צד האצילים (האופטימטים) ואח"כ עבר בש. 88 למפלגת העממיים שבראשם עמד מארקוס. הוא נהרג לבסוף ע"י סוללה.—

בזכרוני, ואותם אני מציע בספר הזה בהרצאה חפשית. יען כי שמתי את הדברים בפי האנשים, כביכול, לבל אהיה אנוס להוסיף תדיר את המלים „אמרתי" ו„אמר". גם רציתי שהשיחה תעשה את הרושם כאילו התקיימה בין אנשים הנצגים ונצבים לפנינו.

(4) שהרי אתה הפצרת בי תמיד לכתוב דבר-מה על הידידות. ועתה מצאתי שהענין הוא ראוי והגון לכך שיכירוהו כלם וגם ישמש ביטוי לידידותנו אנו. ולכן נעניתי לבקשתך בחפץ לב למען הביא תועלת לרבים. אמנם כשם שבספר המוקדש לך „קאטון הקשיש" שתכנו הוא ענין הזקנה, שמתי את הדברים בפי הזקן, הואיל ולפי דעתי לא היתה שום אישיות אחרת יותר מתאימה לדבר על הגיל הזה מן האיש אשר זכה לזקנה ולאריכות ימים, ועלה על כלם ברעננותו בעצם שבתו: כך חשבתי את ליליוס לאיש המתאים לאותה הרצאה אשר את תכנה הציע לנו סציבולה, היות ולפי מסורת אבותינו קשר ידידות זה שבין קאיוס ליליוס ופובליוס סציפיון יצא לו בזמנו פרסום רב. כמדומני ששיחות כעין אלה המסתמכות על עדות הקדמונים, ובפרט על בני עליה שבהם, יש להן במדת-מה ערך יתר. ולפיכך גם אני בקראי את דברי עצמי יש לי הרושם כאילו שמעתי את קולו של קאטון מדבר ולא קולי אני. — (5) אולם כמו שאז כתבתי כזקן לזקן על הזקנה, כך בספר זה הנני כותב כידיד ,ידיד על הידידות. המדבר היה אז קאטון אשר בזמנו לא עלה עליו כמעט איש בזקנה ובתבונה, ועכשו ינאם על הידידות ליליוס החכם (כי כחכם חשבוהו הבריות) והמהולל בתש-בחות הודות ליחסי ידידות שלו. ואותך אבקש, שתסיח דעתך ממני כמעט קט, ותצייר לך בדמיונך, כי ליליוס עצמו הוא המדבר.

קאיוס פאניוס וקבינטוס מוציוס מבקרים אצל חמיהם אחרי מות אפ-ריקנוס. הם פותחים בשיחה, ליליוס משיב וההרצאה כלה על הידידות שומה בפיו. בקראך אותה תמצא בה את עצמך.

---

(4) לאריכות ימים. קאטון הקשיש חי 85 שנה, מת בשנת 147 לפני הספירה הנהוגה. —

(5) כזקן לזקן על הזקנה — כידיד לידיד על הידידות צורה דברנית מסומנה בשם traductio. השוה בתלמוד: „יבוא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים" (מנחות נ"ג ע"א). — גם את הספר על הזקנה הקדיש ציצרון לאטיקוס. ציצרון היה אז בן 60 שנה ואטיקוס בן 65 ש. —



# פרק שני

הקדמה לשיחה בקשר עם מות סציפיון.

(6) פאניוס: נכון הדבר ליליוס, שהרי לא היה איש משובח ומפואר מאפריקנוס. אולם הוי יודע, כי בך לבד עיני כלנו תלויות. אותך יקראו וגם יחשבו לחכם. כבוד זה חלקו לא מזמן למארקוס קאטון; גם יודעים אנחנו כי אבותינו נתנו את התואר חכם ללוציוס אציליוס, אמנם הטעם היה שונה אצל כל אחד משניהם. אצל אציליוס — משום שנחשב לבקי במקצוע החוק האזרחי, ואצל קאטון בגלל נסיונו רב הצדדים. כי הרבה מעצותיו הפקחות במועצות הישישים ובאספות העם, הצעותיו הנמרצות ותשובותיו החריפות מצאו הד כביר במדינה. ולפיכך זכה בזקנתו לכך, כי הכינוי חכם נעשה אצלו שם , לואי כביכול.

(7) ואילו אותך יחשבו לחכם מסוג אחר, היינו לאדם שחכמתו מיוסדה גם בטבעו ובאופיו האישי וגם בידיעותיו ובהשכלתו, ואין הכונה למי שהוא חכם לפי דעת ההמון, אלא למי שהנאורים רגילים לסמנו בשם זה. איש כזה לא נמצא ביתר מדינות יון — כי אלה הידועים כ„שבעת החכמים" אין מקומם כלל בין החכמים כסברת האנשים המעמיקים לחקור את הענין — ורק באתונא היה איש אחד שכזה, לפי המסורת, ועליו הכריזו גם התרפים של אפולון, כי הוא החכם באנשים. חכמה כעין זו מיחסים לך באשר תשים יהבך בך עצמך, וכל חפצי אנוש תחשוב לטפל לגבי הצדקות. על כן פונים האנשים אלי, ולפי המדומה גם לסציבולה הלזה, בשאלה, איך פעל עליך מות אפריקנוס, ביחוד מאחר שאתה נעדרת כאשר התאספנו במועד הנונות האחרונות בגנו של דציוס ברוטוס האבגור לשם הסתכלות, כרגיל, אם

---

(6) לא מזמן. השיחה מתנהלת בש. 129, קאטון מת שב. 149, אם כן עברו באמת כבר עשרים שנה. —

לוציוס אציליוס, בן דורו של קאטון כתב באורים לחק הרומי הפתיק הידוע בשם „חוקי שנים עשר הלוחות". —

(7) אין מקומם וכו'. משום שחכמתם היתה רק מעשית ולא עיונית-פילוסופית. —

איש אחד — סוקרטס. —

תשים יהבך בך עצמך, לפי חכמי הסטואה האושר של האדם הוא בקרבו ולא מחוצה לו. —

טפל לגבי הצדקות. השוה מס' שבת קי"ד ע"א „איזהו תלמיד חכם ? זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים. —

נונות (nonae) היום החמישי בחודש אצל הרומים. —

דציוס יוניוס ברוטוס, קונסול בשנת 138. —

לשם הסתכלות, הבהגת אותות השמים. ראה. הערה לסע' 1. —

כי תמיד היית נוהג לשמור את היום הזה והמצוה הזאת מתוך זריזות יתרה.

(8) סציבולה: השואלים הם אמנם, קאיוס ליליוס שלי, רבים, כמו שהזכיר פאניוס; אולם אני אשיב בהתאם להכרתי אני, היינו שאמנה נשאת מתוך מתינות את הכאב אשר גרם לך מות איש גדול וידיד נאמן. הלא אי אפשר היה לך לבלתי התפעל מזה, גם לא היה הדבר הולם את הרגש האנושי הנטוע בלבך. ומה שבמועד הנונות לא השתתפת באספתנו, תשובתי בצדי, כי מצב הבריאות היתה סבת הדבר ולא עצֶבֶת.

ליליוס: דבריך, סציבולה, אמת וצדק. כי ראשית לא נאה היה לי להזניח בגלל צרה פרטית את התפקיד אשר מלאתי תמיד בהיותי בקי הבריאות. ושנית לא יתכן בכלל, לפי דעתי, כי מקרה איזה שהוא יעצור אפילו במקצת איש שהוא בעל אופי מוצק ממלוי חובתו. (9) ואתה, פאניוס יקירי, תשא לי פנים כידיד בדברך על רוב הכבוד שחולקים לי האנשים, אבל אתה עושה זאת במדה שאין אני יכול להסכים ומה גם לדרוש. ברם דעתך על קאטון לא ישרה בעיני, כי אחת משתים: או שבכלל לא היה קיים איש חכם במציאות, ובזה גם אני נוטה להאמין, או שהיה איש שכזה, ואז הריהו דוקא קאַטון. איך הבליג הוא על צערו במות בנו! אם אמנע מלהזכיר ענינים אחרים. זכור אזכור את פולוס, גם ראיתי את גללוס (במצב דומה), אבל שם היה הדבר בילדים, ואילו אצל קאטון באיש שלם ומושלם. (10) ולפיכך הזהר לבלתי העדיף מישהו על קאטון, ואפילו אותו אשר אפולון, כדבריך, חשבהו לחכם באנשים. כי אצל הלה משבחים מעשיו, ואצל הלז — דבריו. ואשר לי — ובזה אפנה כבר לשניכם יחד — הכירתו ושמעו את הדברים האלה:

(8) מתיך מ ת י נ ו ת. כבר הפילוסוף האפלטוני קראנטור בספרו „על האבל" כתב שהחכם ישמור על המדה והקצב באבילות. החכם איננו מחוסר רגש, אבל ידע גם לרסן את רגשותיו (השוה ציצרון אקאד. II 135, טוסקול. III 12). כמו כן בתלמוד בבא בתרא ס' ע"ב „שלא להת- אבל כל עיקר אי אפשר... ולהתאבל יותר מדי אי אפשר" ובמס' מועד קטן כ"ז ע"ב שאסור ל„התקשות" ולבכות על מת יותר מדי. ראה גם פילון על אברהם סע' 257 (אבל אברהם על מות שרה היה מתון).

ובחכמת בן-סירא: יום ושנים בעבור דמעה והנחם בעבור עון (ל"ח י"ט). —

(9) לוציוס אמיליוס פ ו ל ו ס וקאיוס סולפיציוס ג ל ל ו ס, שניהם הצטיינו במלחמה נגד המלך המקדוני פרסוס. להם אבדו בניהם בקטנותם. —

(10) ע ל ה ח כ מ י ם ל פ ס ו ק, הכונה לפילוסופים העוסקים בשאלה זו, עד כמה יפעל הצער והאבל על החכם, ראה הערה לסע' 8.—

ה ט ע ו ת, לחשוב את המות לרעה. לענין זה הקדיש ציצרון את הספר הראשון של „השיחות הטוסקולניות". —



# פרק שלישי

תא"ר מעלותיו של סציפיון. המזל האיר לו פנים עד הסתלקו מן העולם אחרי שיבה כבודה ומאושרה.

אלמלא אמרתי שאין אני רוחש בלבי געגועים על סציפיון, כי אז על החכמים לפסוק, עד כמה אצדק במעשי; אמנם על כל פנים הייתי משקר. שכן רוחש ורוחש אני (געגועים) באבוד לי ידיד אשר כמוהו לא יהיה לעולם לפי סברתי, וכמוהו בידאי לא היה, לפי החלטתי הבטוחה. אולם אין אני זקוק לתרופה, כי אדע לנחם את עצמי, וביחוד ישמש לי נחמה מה שאני חפשי מן הטעות אשר בגללה יצטערו רבים בהסתלק ידידיהם. כסבור אני שלסציפיון לא קרה כל אסון, ואם בכלל קרה הרי לי קרה; והצטערות המופלגה מפני פורענות פרטית סימן היא לא לאהבת הרֵע, אלא לאהבה עצמית. (11) ובנוגע לסציפיון מי יכחיש, כי הוא זכה לגורל נעלה? כי מהו הדבר אשר יאה לבן אדם לשאוף אליו והוא לא השיגו? זולתי אם חתר לנצחיות, אבל שאיפה כזאת היתה רחוקה ממנו. הודות למעלותיו הבלתי-שכיחות התרומם הוא כבר בימי בחרותו מעל התקוות הגדולות אשר תלו בו אזרחי המדינה בהיותו עוד עול ימים. בלא שהשתדל לקבל את הקונסולאט נבחר לקונסול פעמַים, בפעם הראשונה לפני זמנו, ובפעם השניה בזמנו מפאת עצמו, וכמעט באיחור זמן מפאת טובת המדינה. בהחריבו שתי הערים העוינות את שלטוננו מתוך משטמה כבושה השבית הוא גם את המלחמות הנוכחות וגם את המלחמות העתידות. מה אומר ומה אדבר על הליכותיו הנוחות, על המדה של כבוד אם, על הנדיבות לגבי אחותיו, על חסדו עם אנשי שלומו ועל ישרו ביחס לכל איש? הדברים גלויים וידועים לכם. אולם כמה יקר היה ללבות האזרחים, הרי זה בא לידי גילוי באבל ששלט בעת קבורתו. איזו תועלת היתה איפוא יכולה להביא לו תוספת של שנים אחדות? שכן גם אם נניח שהזקנה איננה עול כבד, כמו שהוכיח באמת קאטון בשיחתו עמי ועם סציפיון שנה אחת לפני מותו, לפי שזוכר אני, מכל מקום תכחיד היא את הרעננות, ורעננות זו היתה עוד לסציפיון בעת ההיא.

(11) ל נ צ ח י ו ת, עלי אדמות. —

ל פ נ י ז מ נ ו, בש. 147 בהיותו בן 36 שנה. לפי החוק לא היה אפשר להבחר לקונסול, אלא בשנה 43 לחיי המועמד. —

ב פ ע ם ה ש נ י ה, בש. 134.—

ב א י ח ו ר ז מ ן. כי טובת המדינה דרשה בחירתו לשם עשית מלחמה עם נומאנציה אשר הרומים צרו עליה כבר שמונה שנים מתוך אבדות גדולות. —

כ מ ו ש ה ו כ י ח ק א ט ו ן בשיחה על הזקנה בספרו של ציצרון „קאטון הקשיש". —

ר ע נ נ ו ת ז ו. סציפיון מת בש. 129 בהיותו בן חמשים ושש שנה. —

(12) נמצא שבנוגע לחייו תוספת כשלהי׳ הן בהצלחה והן בכבוד׳ היתה מן הנמנעות. ואשר להרגשת המות, הרי זו חלפה חיש מהר. על אופן מיתתו קשה לדבר (ברורות), ומה שהאנשים סוברים על זה — אתם היודעים. רק זאת אפשר לומר בצדק, כי היום ההוא היה בשביל סציפיון היום היותר מזהיר מבין הימים החגיגיים והעליזים הרבים אשר ראה בחייו, משום שביום זה לפנות ערב אחרי סגירת הסינאט נתלוה לביתו על ידי הישישים הנאספים, העם הרומי ובעלי הברית הלטיניים. זה היה ערב פטירתו. וככה יותר דומה היה שהוא התנשא לאלים דרי מעלה, אחרי השיגו מדרגת כבוד רמה כזאת, אמשר ירד לדרי מטה.

# פרק רביעי

אין טעם להצטער הרבה על מות איש צדיק וישר, כמו סציפיון, ביחוד אם נוקטים בדעה שנפש האדם נצחית היא. — מעבר אל ענין הידידות.

(13) הן לא אוכל להסכים לדעת האנשים אשר זה לא מזמן התחילו להכריז בדרשותיהם, כי יחד עם הגוף תאבד גם הנפש ושהמות יכַלה הכל. יותר חשיבות אני מיחס לדעת הקדמונים ולדעת אבותינו אשר קיימו במתים מצוות ידועות מתוך זריזות יתרה; מה שלא היו עושים בודאי, אילו חשבו שאין דבר המשתייך אליהם; או לדעת אלה אשר חיו בארץ זו ואשר בעזרת מוסדותיהם ותורותיהם הפיצו השכלה ב„יון הגדולה" שהיא עכשיו אמנם חרבה, אבל לפנים פרחה ושגשגה; או לדעת האיש אשר נחשב כחכם באנשים על סמך הפסק של תרפי אפולון. והאיש הזה לא סבר פעם כך ופעם כך, כמנהג רבים, אלא הוא תמיד באחת: נפשות האנשים משורש אלוהי הן ובצאתן מן הגוף הדרך פתוחה להן לשוב השמימה,

---

(12) אחרי סגירת הסינאט. ישיבה זו היתה מוקדשת לשאלת חלוקת קרקעות המדינה בין דלת העם. סציפיון נלחם בטריבונים העממיים שרצו להעביר חוקה מתאימה בענין זה ודחה את הצעתם. הליווי היה הפגנה לכבוד סציפיון, למחרת מצאו את סציפיון מת במטתו, כ נראה הלו בו ידי חברי מפלגת הגראקכים דורשי טובת ההמונים. —

(13) לדעת האנשים וכו׳, הכונה לאפיקורסים, חסידי הפילוסוף היוני אפיקורוס אשר כפר בהשארות הנפש. בשנת 154 גורשו מרומי שני פילוסופים מסיעה זו על סמך החלטת הסינאט. —

מצוות שונות משום „יקרא דשכבא" נשמרו בארץ יון וברומי. למצוות אלה שייכת קבורת המת כמו „מת מצוה" ולוית המת אצל היהודים. —

אלה אשר חיו... הם הפיתאגוראיים באיטליה הדרומית הנקראת „יון הגדולה", שם בעיר קרוטון יסד פיתאגורס את האולפנה שלו. פיתאגורס האמין בהשארות הנפש וגם בגלגולים.

החכם באנשים — סוקרטס. —



דרך זו סלולה לכל איש צדיק וישר. (14) אותה דעה עצמה היתה גם לסציפיון אשר הרצה שלשה ימים רצופים על שלטון המדינה ימים אחדים לפני פטירתו, — כאילו מתוך הרגשה קדומה, — במעמד פילוס, מאניליוס ועוד הרבה אחרים. גם אתה סציבולה באת אז בחבורתי. סיום ההרצאה היה מוקדש כמעט כלו לענין נצחיות הנפש. זאת שמע הוא כדברי עצמו מפי סציפיון אפריקנוס בחזיון ליל בנוחו על משכבו. ואם כך הדבר באמת, היינו שרוחו של כל איש טוב וצדיק יתרומם אחרי מותו בנקל למעלה מתוך המאסר, כביכול, והכבלים של הגוף, למי היה — כפי המשוער — יותר קל לשוב חיש מהר אל האלים מאשר לסציפיון? ולפיכך חוששני, כי מי שמתאבל על הגורל של סציפיון מראה יותר סימני קנאה מאשר סימני ידידות. ברם אם ההשקפה ההפוכה היא נכונה יותר, כלומר שכליון הגוף הוא כאחד כליון הנפש ואין כל שיור לתודעה; מעתה, אין אמנם כלום מן הטוב במות, אבל גם מן הרע בודאי אין בו. כי אחרי אפיסת התודעה הרי האיש כאילו לא נולד כלל. אולם בזה שסציפיון נולד נשמח גם אנחנו וגם המדינה הזאת, כל עוד תתקיים, שוש תשיש.

(15) הנה כי כן גורלו נפל בנעימים, כמו שאמרתי כבר, ורק מצבי ברע הוא. הלא מן הדין היה, שכשם שנכנסתי ראשון לתוך החיים, כך אצא מתוכם ראשון. אך זכר ידידותנו גורם לי קורת רוחי באופן שחיי בעבר נראים לי מאושרים באשר זכיתי להתרועע עם סציפיון, לדאוג אתו יחד לטובת הכלל והפרט ולחיות עמו חיים משותפים בבית ובמחנה. גם שררה התאמה גמורה במזמותינו, בשאיפותינו ובהשקפותינו, והרי בזה כלול עצם הידידות. ולכן הדבר המעורר בלבי שמחה הוא לא כל כך השם שיצא לי כחכם, מה שאך זה הזכיר פאניוס, בפרט מאחר שזהו שם שקר, אלא היא התקוה, כי זכר ידידותנו יעמוד לעד. הענין קרוב ללבי עוד יותר, הואיל ומכל הדורות נזכרים רק שלשה או ארבעה זוגות של ידידים. והנה תקותי נאמנה שבתורת קשר ידידות ממין זה גם אותו שבין סציפיון ולֵיליוס יִוָדע לדורות הבאים.

---

(14) על שלטון המדינה. בספר „על השלטון" של ציצרון תושמה ההרצאה הסודית בפי סציפיון בשיחה של המדינה משתתפים שם המדינאים והמשפטנים פילוס, מאניליוס ליליוס ועוד. —

הסיום המפואר על נצחיות הנפש הידוע בשם „חלום סציפיון" שתמר עד הנה. —

(15) שלשה או ארבעה זוגות, היינו תוסאוס ופיריתואוס, אוריסטס ופילדס, אכילס ופטרוקלוס — אלה הם ידידים מן המתולוגיות היונית. מן ההיסטוריה היונית ידוע הזוג: דאמון ופינטיאס. ראוי להעיר שהפילוסופים העבריים העוסקים בבעית הידידות, כגון ר׳ יוסף אלבו (עקרים מאמר ג׳ פרק ל״ו) ודון יהודה אברבנאל ב„שיחות אהבה" שלו מכניסים במקומם את הזוג העברי דוד ויהונתן בהתאם למשנה מפרקי אבות ה׳ מ״ז. —

(16) פאניוס: זהו בגדר ההכרח, ליליוס יקירי. אמנם מאחר שהזכרת את ענין הידידות ואנחנו פנויים כעת, טובה גדולה תעשה לי, וחושבני שגם לסציבולה, אם תחוה לנו את דעתך על הידידות, תבאר את טיבה ותפרוט את כלליה, כמו שאתה רגיל לעשות כשפונים אליך בשאלות שונות בנוגע לענינים אחרים.

סציבולה: אדרבה, גם לי נעים יהיה. שהרי אני דוקא רציתי להציע לפניך בקשה זו, אלא שקדמני פאניוס. ולכן אנחנו שנינו נחזיק לך טובה כפולה ומכופלת בעד הדבר.

# פרק חמישי

ליליוס מצהיר שאין בדעתו לתת נתוח עיוני מדויק של מושג הידידות. — הידידות מתקיימת רק בין אנשים טובים וישרים.

(17) ואנכי לא הייתי, כמובן, מסרב, לו שמתי אמון בכוחותי אני, היות וגם הנושא נהדר הוא וגם אנחנו פנויים, כמו שהעיר פאניוס. אמנם מה אני ומה כשרונותי? זהו מנהג המלומדים מבין היונים שהם דורשים להציע לפניהם נושא איזה שהוא אשר עליו ידרשו על רגל אחת בלי כל הכנה. זוהי חכמה גדולה הטעונה אימון מרובה. ולפיכך, דומני, שעליכם לחפש את השקלה-וטריה העיונית על הידידות אצל אנשים שאומנתם בכך. ואני מצדי אוכל רק לעורר אתכם, כי תעדיפו את הידידות על כל הקנינים האנושיים, משום שאין דבר המתאים כל כך לטבע וההולם גם חיי רְוָחה וגם חיי אנחה (כמו הידידות).

(18) ברם ראשית כל הכרתי אני, כי הידידות לא תתכן אלא בין אנשים טובים. אולם אין בדעתי לנתח את הענין באיזמל השכל כמו אלה המנמקים את הדברים מתוך חריפות יתרה. יכול להיות שבעצם הצדק אתם, אבל לזה אין ערך רב בשביל החיים הפשוטים. שהרי הם פוסקים, שאין איש טוב מלבד החכם. נניח שכן הדבר באמת; אבל הם מגדירים את החכמה באופן שמעולם לא השיג אותה שום ילוד אשה, ואילו התעודה שלנו היא לטפל בדברים הקיימים בפועל בחיי יום יום, ולא באלה, שהם רק פרי הדמיון והמשאלה החסודה. לעולם לא אחליט, כי (אנשים כמו) קאיוס פאבריציוס, מארקוס קוריוס וטיבריוס קורונקאניוס אשר קדמונינו

---

(17) המלומדים, הם הסופיסטים היוניים שהתגנדרו בכשרונותיהם הדיאלקטיים; „חכמה גדולה" אומר ציצרון מתוך היתול. —

(18) אלה המנמקים — חכמי הסטואה. —

אין איש טוב... „ולא עם ארץ חסיד" (אבות ב' ה'). —

פאבריציוס, קיריוס וכו', דוגמאות של רומיים ישרים ובני עליה. —



חשבוהם לחכמים היו גם חכמים לפי קנה המדה של הללו. ולכן אשר לשם של החכמה הקפדנית והמעורפלה ההיא — הרי שלהם לפניהם, ובלבד שיודו, כי (הנידונים) היו אנשים טובים. אולם גם זאת לא יאבו לעשות משום שלפי טענתם אין ליחס מעלה זו כי אם לחכם. — (19) ולפיכך נשתמש בנמוקים עבים כשקים, כדברת העם. אנשים המתנהגים בהליכותיהם ובחייהם באופן שכזה, כי זוכים הם לשבח בשל נאמנותם ותמימותם, ישרותם ואצילותם, ואין בהם שמץ מן החמדה, התאוה, והחוצפה, אלא להפך יצטיינו באופי מוצק דוגמת אלה אשר אך נקבו בשמותיהם, — אנשים מסוג זה ראויים לפי דעתנו להקרא בשם אנשים טובים. וכך הם נקראו באמת בגלל המשכם אחרי הטבע, עד כמה שהדבר הוא ביכולת האיש. כי הטבע הוא המדריך המעולה לחיות חיים טובים. שכן הדבר ברור לי, שאנחנו נוצרנו לכך, כי ישלטו בין כלנו יחסי חברה. היחסים האלה יתחזקו במדה שהאנשים קרובים לנו, ככה שהאזרחים קודמים לגרים, והקרובים קודמים לזרים. כי בין אלה האחרונים הטבע עצמו חולל אמנם יחסי ידידות, אבל אין בהם יציבות יתרה, שהרי בזה תעלה הידידות על קרבת משפחה שהקורבה תתכן בלי חבה, מה שאין כן הידידות. כי אם תבטל החבה תבטל גם שם הידידות, בה בשעה ששם הקורבה נשאר בעינו. (20) כמה גדול ערך הידידות אפשר להכיר קודם כל מן העובדה שמן החברה העצומה של הגזע האנושי אשר יסודה בעצם הטבע הענין האמור הצטמצם כל כך ונדחק בתוך תחומים כה צרים, עד שקשרי החבה ההדדית ישתזרו רק בין שנים או על כל פנים רק בין אנשים ספורים.

# פרק ששי

הידידות המבוססת על הצדקות היא מקור לקורת רוח אמיתית.

הן הידידות כל עצמה אינה אלא הסכמה מתוך חבה והוקרה בכל הענינים הנוגעים לאלהים ולאדם. מסופקני אם יש דבר טוב מהסכמה זו בין

---

(19) יחסי חברה מתאימים לטבע כדעת אריסטו (האדם — חיה חברותית אריסטו, פוליטיקה I 1). — אל התדרגה; אזרחים, גרים, קרובים, זרים השוה תלמוד מס' בבא מציעא ע"א ע"א; עמי ונכרי עמי קודם וכו' —

(20) רק בין שנים וכו'. ראה אריסטו אתיקה IX 10, אלבו עקרים מאמר ג' פרק ל"ו. —

מלבד החכמה. החכמה היא הטוב העליון לדעת הסטואה. „אין טוב אלא תורה" ברכות ה' ע"א. בחכמה קשורה קשר אמיץ הצדקות (virtus). ערך הידידות גדול הוא בזה שהידידות היא בת הצדקות (סוף הסעיף). —

הקנינים אשר בהם יחוננו האלים הנצחיים את בני אדם מלבד החכמה. אלה מעדיפים את העושר, אלה את הבריאות, אלה את השלטון ואלה משרות כבוד, ורבים – חמדת בשרים. אשר לזו האחרונה הרי היא מעידה על תכונה בהמית; ובנוגע לדברים הראשונים בני חלוף הם ואין לסמוך עליהם. הם תלויים יותר בשרירות המזל מאשר ב־זמתנו אנו. והנה אלה הרואים רק בצדקות את הטוב העליון יפליאו אמנם לדרוש, אבל צדקות זו הלא תוליד ותהולל גם את הידידות, ובלעדי הצדקות לא תתקיים הידידות בשום אופן.

(21) ועתה נבאר את מושג הצדקות על יסוד שמוש השפה שלנו בחיי יום יום, ולא נגדיר אותה במליצות מבריקות כדרך מלומדים שונים, אלא נמנה בין אנשים טובים אלה הנחשבים לטובים. כגון: פולוס, קאטון, גללוס, סציפיון ופילוס. בכעין אלה נסתפק בחיים הרגילים, ונזניח הללו שאינם במציאות כלל בשום מקום. (22) קשר ידידות בין אנשים מן הסוג האמור גורם נחת רוח גדולה כל כך, עד שאין הפה יכול להביעה. ראשית, כלום אפשר לסמן כ„חיים חיוניים" לפי הביטוי של אנניוס חיים שאינם נשענים על החבה ההדדית של הידיד? ומה נעים יותר מלהמצא בחברת איש אשר נוכל לשוחח עמו על כל בלי חשש כמו עם עצמנו? האפשר שתרבה ליהנות בהצלחתך באין איש השמח בה כמוך? ומה יקשה לסבול איזו צרה שלא תבוא באין איש המתפעל ממנה עוד יותר ממך? ולאחרונה, יתר הקנינים שנכספים להם, כל אחד ואחד ישמש רק לתכלית אחת, כגון, עושר לטובת הנאה, עמדה רבת־השפעה לשם החשבה, משרות כבוד לתהלה, חמדת בשרים לתענוג, בריאות, בכדי להשמר מן הצער ולמלא צרכי הגוף; אולם הידידות כוללת ענינים רבים. באשר תלך תמצאנה, אין מקום פנוי ממנה. תמיד היא דבר בעתו, ואינה טרחנית לעולם. ולכן יותר מאשר במים ובאש, כמאמר הפתגם, נרבה להשתמש בידידות בנסבות שונות. ברם אינני מדבר כעת על ידידות המונית ובינונית, אף על פי שיש גם בה מן התענוג והתועלת, אלא על הידידות האמיתית והשלמה כאותה שהתקיימה בין יחידי סגולה ידועים לשם. אמנם כי כן הידידות תוסיף פאר לאושר ותקל את סבל הפורענות בהשתתף הידיד בצער חברו.

---

(22) קבינטוס א נ נ י ו ס, משורר רומי קדום נולד בש. 239 לפני ספה"נ.— ע נ י נ י ם ר ב י ם; לפי משנה אבות ב' ט' החבר הטוב הנהו „הדרך ישרה שיבור לו האדם", והכונה היא לפי המפרשים (תוספות יום טוב) שהיא המדה שאפשר „להשיב ממנה תטובות החשובות כלך".—



# פרק שביעי

הידידות מעוררת תקוה לעתיד. — הידידות במובן כללי כרגש השתתף בין בני משפחה או מדינה אחת. — מעבר למחקר יחוד.

ואם הידידות תביא בכנפיה מיני תועלת רבים ועצומים, הנה על כלם עולה תועלת אחת בלי ספק, היינו מה שהודות לה תאיר לנו תקוה טובה את דרך העתיד לבל תרפינה ידינו ורוחנו לא יפול בנו. כי המסתכל בפני הידיד הריהו כאילו מסתכל בדמות עצמו. ומשום כך נוכחים הידידים בהעדרם, עשירים בעניותם, חזקים בחולשתם, ומה שיקשה עוד לפה להוציא — חיים במותם. כה גדולים הם כבוד הידידים, זכרם והגעגועים עליהם עד אשר לא ימושו תמיד מצדם. ולפיכך מותם של הללו יחשב לאושר, והחיים של אלה — ראויים לשבח.

הן אם תעביר מן העולם כל קשר של חבה, לא יתקיים שום בית ושום עיר, וגם לעבודת האדמה לא יהיה מקום. ואם אין זה די בהיר, הרי מן המחלוקת והקטטות אפשר להכיר בברור, כמה גדול כוח הידידות והשלום. כלום יש במציאות איזה בית כה מוצק או מדינה כה חזקה עד שהשנאה והמריבות לא תוכלנה לעקור אותם מן השורש? מכאן אפשר ללמוד שכלי מחזיק ברכה רבה היא הידידות.

(24) שכן מסורת היא בידינו, כי מלומד אחד מאַגריגֶנט שר בחרוזים יוניים מתוך השראת שכינה כדברים האלה: כל עצם הנמצא בטבע ובעולם כלו בין שהוא עומד על עמדו ובין שהוא מתנועע הידידות תאחהו והתחרות תפזרהו. וזהו הדבר אשר כל בני תמותה יבינוהו ובפועל כפם יאשרוהו. על כן בהודע פעם מקרה של עזרת ידידים, כלומר שאחד הכניס עצמו בסכנה או רק השתתף בה במדת מה לטובת חברו, כלום לא יגמרו עליו כלם את ההלל? אלו קריאות הידד סוערות נשמעו לאחרונה בבית החזיון כלו בשעת הצגת המחזה החדש אשר מחברו הוא בעל אכסניה שלי וידידי מארקוס פאקוביוס! המלך איננו יודע מי מן השנים הוא אוֹרֶסטֶס, ואז פִּילַאדֶס אומר

---

(23) כ ל י מ ח ז י ק ב ר כ ה. לידידות יש כאן מובן יותר כולל, היינו: שלום ואחוה. השוה גם משנה סוף עוקצים: לא מצא הקדוש ברוך הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום". —

(24) מ ל ו מ ד א ח ד, אמפדוקלס איש אגריגנט חי במאה ה'. הוא הורה שחוץ מארבעת היסודות נמצא בעולם כוח כפול המפלש הכל היא האהבה או הידידות (philia) והתחרות (neikos, polemos), כוח האחוד והפירוד. את דעותיו הביע אמפדוקלס בשירה לם ריח „על טבע המציאות". —

מארקוס פ א ק ו ב י ו ס, נולד בש. 220 לפני ספה"נ, הוא המצוין בין הטרגיקנים הרומיים. —

המלך ת ו א ס בטוריס (קרים דהאידנא) רוצה להרוג את אורסטס, ידיד פילדס, ואינו

על עצמו שהוא אוריסטס בכדי שיֵהרג במקומו של הלז, ואוריסטס באחת: אני אוריסטס, כמו שהדבר באמת. המסתכלים קמו ממקומותיהם ומחאו כף, אם כי כל הענין היה בדוי מן הלב. ועכשיו הגע בעצמך, מה היו עושים אלמלי התרחש דבר שכזה במציאות? בלי משים הראה הרגש הטבעי את כוחו במה שהאנשים הללו שבחו מעשה אחרים אשר הם עצמם לא יכלו לבצע אותו.

עד כאן, כסבורני, רשאי אני לחוות את דעתי על הידידות. ואם נשארו עוד בעיות אלו שהן (וחושבני שיש עוד כהנה וכהנה) פנו לכם, במטותא, לאנשים המצויים אצל חקירות שכאלה.

(25) פ א נ י ו ס: ואנחנו בוחרים לשמוע זאת מפיך, אם כי רגיל הייתי לפנות גם אל האנשים ההם ובחפץ לב הקשבתי לדבריהם; אמנם שיטת הרצאה שלך שונה לגמרי.

ס צ י ב ו ל ה: ביתר תוקף היית טוען את טענתך, פאניוס יקירי, אלמלי היית נוכח בפרדסו של סציפיון זה לא כבר כאשר דובר על שלטון המדינה. איך הפליא הוא להמליץ על היושר בנגוד אל הנאום המשוכלל של פילוס!

פ א נ י ו ס: אמנם קל היה לאיש ישר כזה להגן על היושר.

ס צ י ב ו ל ה: הא כיצד? כלום לא יקל להמליץ על הידידות לאיש שרכש לו שם טוב בעולם הידות לנאמנות הרבה, היציבות והיושר אשר הראה דוקא בשמרו על הידידות?

# פרק שמיני

ידידות אמיתית יסודה ברגש חבה ולא ברדיפה אחרי תועלת. — כוח הצדקות יפה לכרות ברית ידידות ולשמור עליה.

(26) ל י ל י ו ס: זהו מעשה אונס ממש! מה איכפת, באיזה אופן תכופוני? על כל פנים יש כאן כפיה. הרי קשה הדבר וגם בלתי נכון לסרב, אם המפצירים הם חתנים, ובפרט בדבר טוב.

והנה בה במדה שאני מרבה להתבונן בענין הידידות יותר ויותר נוטה אני ליחס ערך לחקירת השאלה: אם השאיפה לידידות יסודה ברגש

---

יודע מי משני החברים הוא אוריסטס. כל אחד מהם טוען שהוא אוריסטס ברצותו להציל את ידיד נפשו. —

פ י ל ו ס, ראה סע' 14, לפי דעתו רשאי שלטון המדינה להטות מדרך היושר לטובת המדינה. —

(26) א ם ה ש א י פ ה ל י ד י ד ו ת וכו'. השאלה היא, אם האהבה האמיתית „תלויה בדבר" או אינה תלויה בדבר כמו במשנה אבות ה' ט"ז. —



של חולשה ומחסור ועניינה שאחד יעשה טוב למשנהו על ידי גמילת חסד וקבלת חסד, עד כמה שכל אחד בפני עצמו אין ביכלתו לבצע את הדבר; או שמא זוהי רק אחת מן הסגולות המיוחדות לידידות, ואילו הסבה (האמיתית) של הידידות היא מסוג אחר לגמרי, כי הידידות היא יותר מקורית ונעלה ומיוסדה היא בעצם הטבע. שכן האהבה (amor) אשר ממנה נגזר השם אהבת ידידות (amicitia) היא היא הנותנת את הדחיפה הראשונה לקשרי חבה. שהרי טובות מקבלים תדיר גם מאלה אשר מכבדים אותם רק מתוך ידידות מעושה ונושאים להם פנים אך בגלל פניות מסוימות; ואילו בידידות אין כלום מן הצביעות וההתחפשות, והכל בה אמת וכֵנות. (27) ולפיכך דעתי אני, כי ר א ש י ת ה י ד י ד ו ת נ ע ו צ ה יותר ברגש טבעי מאשר בחֶסֶר, יותר ב צ ו ר ך פ נ י מ י ל ה ת ח ב ר ו ת מ ת ו ך ר ח י ש ת א ה ב ה במדת מה מאשר בחישוב התועלת שהאדם מקווה להפיק ממנה. את טיב הענין נוכל להכיר גם במקצת בבהמות האוהבות את ולדותיהן עד לגיל ידוע וגם הולדות אוהבים אותן באופן שנטיתם הטבעית מתגלית על נקלה לעיני כל. עובדה זו באה לידי בטוי בהיר ביותר אצל האדם, קודם כל באהבה שבין ההורים והילדים. האהבה הזאת לא תתבטל לעולם, כי אם בעקב תועבה פלילית. ושנית (מתבטאת העובדה הזאת) ביחסי אהבה כאלה המתרקמים בפגשנו בן אדם המתאים לנו בהליכותיו ובתכונותיו, כי אז ידמה הוא לנו כדוגמא מזהירה של יושר וצדקות.

(28) הן אין דבר חביב מן הצדקות, ואין ענין מושך יותר ומעורר אהבה ממנה, שהרי בעבור הצדקות והיושר אוהבים אנחנו במדת מה אפילו אנשים אשר לא ראינום בעינינו. מי האיש אשר זכרון קבינטוס פאבריציוס ומארקוס קוריוס לא יוליד בלבו רגש החשבה וחבה כלשהי, אם כי לא ראה אותם מימיו? ומי האיש אשר לא ישנא את טארקביניוס איש הזדון או את ספוריוס קאסיוס וספוריוס מליוס? שנים הם ראשי חיילות אשר עמדנו עמם בקשרי מלחמה על השלטון באטליה, והם פירוס וחניבעל. לראשון אין אנחנו הוגים טינה יתרה מפני ישרו, ואת השני תוסיף מדינתנו לשנוא תמיד בגלל אכזריותו.

---

(28) א נ ש י ם א ש ר ל א ר א י נ ו ם. לפי תורת הסטואה אוהבים חכמים זה את זה גם כשאינם מכירים אחד את חברו. ראה ציצרון על טבע האלים I 121. —

פאבריציוס קוריוס סע' 18. —

ק א ס י ו ס, מ ל י ו ס, נחשדו בשאיפה לשלטון מלכים. ראה סע' 36. —

ה א כ ז ר י ו ת הקשה של חניבעל, שלים קרת חדשת מטעים גם ליביוס XXI, 4. יש בזה גוזמא רבה. —

## פרק תשיעי

הפיתוח והנמוק של הרעיון, כי הידידות איננה נובעת מרגש מחסור ואין אונים.

(29) ואם כוח הישרות גדול כל כך עד שנוקירה אפילו באנשים שלא ראינום מעולם, יתר על כן, אפילו באויב, כלום יש תימה, אם האנשים מתפעלים למראה הצדקות והנדיבות של אלה אשר אפשר לבוא אתם בקשרי חבה? אמנם לחיזוק האהבה גורמים: גמילות חסדים, גילויי חבה, ונוסף על זה — שותפות החיים. בהסתפח אלה אל הנטיה הנפשית המקורית ההיא ואל רגש האהבה תתלקח מזה אינו חבה עזה נפלאה. ומי שחושב, כי חבה זו יסודה בחולשה ותכליתה להשיג בעזרת אחרים את משאלות לבנו, הריהו מיחס לידידות מוצא שפל ושולל ממנה את האצילות, אם מותר לומר כך, היות ולדעתם הידידות היא בת המצוקה והמחסור.

אולם אלמלי היה כך באמת. כי אז נטה כל אחד לידידות בה במדה שהוא מרגיש עצמו תדל אונים; מה שאינו מתאים כלל אל המציאות. כי יותר מה שהאדם בוטח בכוח עצמו בהיותו מזוין בצדקות ובחכמה עד שאינו זקוק לשום איש אחר ובחשבו, כי גורלו מונח אך ורק בכפו הוא — יותר יצטיין הוא מאחרים בבקשת ידידות ובטיפוחה. הא כיצד. אפריקנוס היה זקוק לי? הס מהזכיר! וגם אני לא הייתי זקוק לו. אלא אני חבבתי אותו משום שהתפעלתי באופן מה מצדקותו, והוא חבב אותי הדדית. אולי מפני שהיתה לו דעה רצויה במקצת על האופי שלי. והחיים המשותפים הגבירו את החבה. אמנם אף על פי שנבעה מכאן תועלת כפולה ומכופלת, תקות התועלת לא שמשה גרם לאהבה.

(31) כי כשם שאנחנו גומלים חסדים ביד נדיבה לא על מנת לקבל פרס — שהרי אין אנחנו עושים חסדים בנשך ובמרבית, אלא מטבע בריתנו נוטים אנחנו לנדיבות, — כך נחשיב את הידידות לא משום שהתקוה לקבל שכר מושכת את לבנו, אלא מפני שעקר ההנאה היא בעצם האהבה.

(32) על זה חולקים בהחלט האנשים הרואים בחמדה חזות הכל כדרך הבהמות. ואין מה לתמוה, אם אלה ששעבדו כל רעיונותיהם לדבר כה שפל ונתעב אין ביכלתם להרים את מבטם לענין נעלה, נהדר ואלוהי. על כן נסיח דעתנו מאנשים כאלה בשיחתנו, ואולם הכרתנו אנו, כי רגש אהבה והחשבה מתוך חבה יתעוררו באורח טבע למראה אותות היושר. שוחרי מדה זו יתחברו יחד ויתקרבו אחד לחברו ברצותם ליהנות מחברתו ומהליכותיו של האיש אשר התחילו לחבבו וישאפו להיות שוים ודומים אליו באהבה

---

(29) ומי שחושב וכו'. זאת היא דעת אפיקורוס שלפיה יסוד הידידות במחסור ובדחקות. —

(32) הרואים בחמדה... הם האפיקורסים. התכלית האחרונה היא לדעתם החמדה (hedone). —



הזאת, כל אחד יעדיף לגמול חסדים מלדרוש חסדים. התחרות עלאית כזאת תשלוט ביניהם. וככה תגרום הידידות תועלת מרובה. וכאחת יהא בהשתלשלות הידידות מן הטבע יותר מן הרצינות והכֵּנות מאשר בהשתלשלותה מרגש של חולשה. כי אם התועלת תשמש דֶּבֶק לידידות, מעתה, אם חל שינוי בראשונה בטלה גם השניה. אולם הואיל והטבע אינו ניתן להשתנות, הילכך קשרי ידידות אמיתיים הם גם נצחיים.

בזה הראיתם לדעת את מקור הידידות. ושמא רוצים אתם להעיר דבר מה בקשר עם דברי?

פאניוס: לא. הואל־נא להמשיך, ליליוס; הרי יש לי הזכות לענות גם בשמו של הלזה (סציבולה) משום שהוא צעיר בשנים ממני.

(33) סציבולה: ודאי, הצדק אתך. ולכן הבה נקשיבה.

## פרק עשירי

מעצורים שונים המסכנים את קיום הידידות.

הסכיתו איפוא ושמעו, בחירי אנשים, את תוכן השיחה אשר התנהלה תכופות ביני ובין סציפיון על הידידות. ברם הוא טען, כי הקשה מכל הוא לשמור את הידידות עד יום המות. משום שיתרחש תדיר שטובתו של אחד מתנגדת לטובתו של חברו, או שיש ביניהם חלוקי דעות בעניני המדינה. זולת זה, הוסיף, מדות האנשים עלולות להשתנות תמיד, אם בגלל הצלחה, אם בעקב אסון ואם תחת סבל השנים. לשם הסברה השתמש הוא בדוגמא לקוחה מימי נעורים, כי האהבה היותר עזה של הנערים מוזנחת ברגיל עם לבישת תגא דגברא; (34) ואם האהבה תִשָּׁמר עד לגיל הבחרות, גם אז תתבטל לפרקים בפרוץ קטטה (בין הידידים) בשל שדוכים או בשל איזה יתרון אחר שאי אפשר לשניהם לזכות בו כאחד. ואף אם ימצאו כאלה שיתקדמו הלאה בדרך הידידות, גם אז תתרופף היא תדיר, אם יפלו ברשתה של קנאת הכבוד. שכן אין דבר המרבה להזיק לידידות מאשר תאות ממון אצל מרבית אנשים, ולהיטות אחרי כבוד ותהלה אצל המשובחים שביניהם. ומכאן, לפי דעתו, המשטמה הכבושה הרגילה להפריד ידידים מסורים.

---

בטלה גם השניה וכו'. „כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר איה בטלה לעולם" (אבות ה' ט"ז). —

(33) תגא דגברא, ראה סע' נ והערה. —

(34) אין דבר המרבה להזיק לידידות... „הקנאה, התאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם" (אבות ד' כ"א). עיין לכך תוספות יום טוב (הרדיפה אחרי הכבוד גורמת לשנאת הבריות, וכבן אל התפך מן הידידות. —

(35) זולת זה תתעוררנה מחלוקות עצומות, ולפעמים גם בצדק, אם למשל ידרשו ידידים אחד מרעהו דברים בלתי הגונים, כגון שירות לתאוות או סיוע למעשה עול. שהרי המסרבים נאשמים בהזנחת חוק הידידות על ידי אלה שלא רצו לציית להם, אם כי הללו צדקו במעשיהם. ואילו אלה הנועזים לתבוע כל דבר מאת הידיד מעידים בעצם התביעה, כי נכונים הם לעשות כל דבר בגין הידיד. התוצאה הרגילה של קובלנה זו היא לא בלבד התפרדות קשרים הקיימים מאז ומקדם. אלא גם התלקחות איבת מות. סכנות רבות כאלה אורבות, כביכול, לחיי ידידות. בכדי להחלץ מכל אלה דרושה, לפי שיקול דעתו, לא רק חכמה, אולם גם הצלחה.

# פרק אחד עשר

אין למלא בקשת ידיד המתנגדת לחוקי המוסר.

(36) הנה כי כן נסתכל-נא, במטותא מכם, לראשונה, עד לאיזה גבול מותר לה לאהבה להתקדם ביחסי ידידות. נניח למשל שהיו ידידים לקוריאולנוס, כלום מותר היה להם להרים נשק נגד המולדת יחד עם קוריאולנוס? כלום מותר היה לידידי ווצלינוס או מליוס לתמוך אותם בשאיפתם לשלטון מלכות? (37) אשר לטיבריוס גראקכוס ראינו, איך עזבוהו קבינטוס טובירון ויתר ידידיו בני גילו כאשר הלז חולל מהומות במדינה. אמנם קאיוס בלוסיוס איש קומי, מי שהיה יוצא ונכנס בבית משפחתך, סציבולה, בא אלי לבקש חנינה, יען כי אני לקחתי חבל במועצת הקונסולים לינאס ורופיליוס. הוא טען שיש לסלוח לו, ונמוקו עמו: ההערצה שהוא (בלוסיוס) העריץ את טיבריוס גראקכוס היתה כה גדולה, עד שהוא חשב לחובה לעצמו למלא אחרי כל משאלות לבו של הלז. ואז עניתי אני: „גם אלמלי חפצו היה שתשלח אש בקאפיטוליון?" — „כזאת לא דרש מעולם" — השיב הוא — „אמנם אלמלי דרש — הייתי מציית." באו וראו! דברי בליעל! והוא עשה כך באמת, ואפילו יותר מאשר הגיד. כי הוא לא בלבד נגרר אחרי פזיזותו של טיבריוס גראקכוס, אלא גם הוא בעצמו עבר לפניה, והתמכר לשגעונו של הלז לא כחבר, כי אם כמנהיג. על

(36) ווצלינוס, מליוס סע' 28.

(37) קבינטוס איליוס טובירון התנגד כטריבון עממי ש. 183 למזימות טיבריוס גראקכוס. —

קאיוס בלוסיוס, סטואיקאי, הוא מעודד את טיבריוס גראקכוס בשאיפותיו המהפכניות. —



כן ברח לאסיה מתוך טירוף הדעת, משום שנבהל מפני חקירה ובדיקה חדשה. הוא פנה אל אויבינו וסבל עונש קשה כראוי לו בעד הפשע אשר פשע במדינה שלנו. מעתה, אין ממש בהתנצלות, אם מישהו עשה חטא למען ידידו. הואיל והצדקות היא הנחה יסודית לידידות, הילכך קשה לקיים את הידידות ולפנות עורף לצדקות.

(38) ואם נפסוק, כי מן היאות למלא כל משאלות ידידים וגם להשיג מהם כל משאלותינו, לא יהיה בזה אפילו שמץ דופי, אך בתנאי, שחכמתנו תהיה בתכלית השלמות. אמנם אנחנו מדברים בידידים סתם, כמו שהם לפנינו, אם שאנחנו בעצמנו ראינו אותם, ואם שהכרנום מן המסורת, ובכן בידידים ידועים לנו מחיי יום יום. ממספר אלה האחרונים עלינו לקחת את הדוגמאות, וביחוד מבין אלה אשר יותר מכלם התקרבו אל החכמה.

(39) יודעים אנחנו, כי פפוס אמיליוס היה רעו של לוסצינוס — כך קבלנו מאבותינו — הם היו יחד קונסולים וגם חברים בצנסורה. חוץ מזה נשתמרה מסורת שמארקוס קוריוס וטיבריוס קורונקאניוס עמדו בקשרי רעות אמיצים, גם המה עם הראשונים, וגם אחד עם משנהו. אי אפשר אם-כן אפילו להעלות על הדעת שאחד מהם הפציר בחברו למלא בקשה איזו שהיא המתנגדת לנאמנות, לשבועות אלה או לטובת המדינה. הן למותר להגיד שמי שהיה בא בדרישות כאלה לאנשים מסוג זה לא היה משיג את מבוקשו. שכן הם היו בעלי מדות תרומיות, והרי אסור למלא דרישה כזאת וגם אסור להביעה. אמנם בכל זאת נמשכו קאיוס קארבון וקאיוס קאטון אחרי טיבריוס גראקכוס, וקאיוס אחיו נגרר אמנם אז אחריו פחות מכל האחרים, אך כעת הוא הגדול שבחסידיו.

חקירה ובדיקה חדשה. התקיימה בש. 132 תחת הקונסולים לינאס ורופיליוס. ליליוס המדבר כאן הוזמן להשתתף בזה. —

(39) קבינטוס אמיליוס פפוס וקאיוס פאבריציוס לוסצינוס היו קונסולים בש. 287 ובש. 282 וצנסורים בש. 275 לפני ספה"נ. —

קוריוס, קורונקאניוס סע' 18. —

קאיוס קארבון, טריבון עממי בש. 131. —

# פרק שנים עשר

דוגמאות מההיסטוריה הרומית והיונית לעזיבת ידידים בשעה שאלה רצו לפשוע במולדת. — סקירה על המצב הנוכחי ברומי.

(40) כלל זה יִקָבַע איפוא בידידות חוק ולא יעבור, כי אסור לדרוש דברים מכוערים וגם אסור לעשותם על יסוד דרישת אחרים. שהרי מגונה ובלתי מבוססה היא ההתנצלות גם ביתר הפשעים וגם, וביחוד, בפשע כלפי המדינה, ואין מקום לטענה שהדבר נעשה בגין הידיד. הן המצב בו אנחנו נתונים, פאניוס וסציבולה חביבי, מחייב אותנו לצפות מראש את המקרים המתרגשים לבוא למדינתנו. מנהג אבותינו גלון כבר מעט מן המסלה ומן הדרך הכבושה.

(41) טיבריוס גראקכוס חתר לתפוש בכפו שלטון מלכות, יתר על כן, הוא היה אפילו שליט במשך ירחים אחדים. השמע או ראה כבר כזאת עם הרומ"ם? אחריו נהרו ידידיו וקרוביו גם אחר מותו. את המעשה אשר עשו הם בפובליוס סצ'פיון אינני יכול להזכיר בלא שפוך דמעות. כי עם קארבון התנהגנו במדת החסד ככל האפשר בשים לב אל העונש אשר סבל טיבריוס גראקכוס זה לא מזמן. ומה שצפוי לנו משלטון הטריבון קאיוס גראקכוס אין ברצוני לנחש. העניין הולך ומחמיר וניכרת שאיפה לאבדון, ובאשר התחיל לנפול כן יפול פלאים. הלא רואים אתם איזו מפלה נגרמה לנו כבר מזמן בדבר ההצבעות, בראשונה על סמך החיק של גאביניוס וכעבור שנתים — של קאסיוס. חוזה אחוה כבר את הפירוד בין העם ומועצת הישישים, וההכרעה בעניינים נכבדים תלויה בשרירות ההמון. (42) רב הוא מספר האנשים הרוצים להכיר כיצד דברים מעין אלה יוצאים לפועל מאשר (אלה הרוצים להתבונן) איך צריך להלחם בהם.

כל כך למה? ללמדך שאין איש חורש מזימות כאלה באין לו חברים לדעה. צריך אם כן להזהיר את הטובים, שאם יפלו במקרה ברשת ידידות כזאת בלא יודעים, אל יחשבו שהם מחויבי-אמון ושאסור להם להזניח את ידידיהם הפושעים פשע גדול כלפי המדינה. להפך, יש להוציא עונש על הרשעים, וענשם של אלה הנטפלים לאיזה פושע לא יהיה קל מן העונש של אלה אשר הם עצמם המסיתים והמדיחים לתועבה ההיא. מי היה בארץ יון מפואר מתֶמיסטוקלֶס, ומי תקיף ממנו? והנה אחרי שחררו את יון מעבדותה כמפקד ראשי במלחמה הפרסית נדון הוא לגולה מפני הקנאה. והוא לא יכול

---

(41) פ ו ב ל י ו ס ס צ י פ י ו ן מת מיתה חטופה. ראה הערה לסע' 12. — על יסוד החוק של ג א ב י נ י ו ס (ש. 139) ו ק א ס י ו ס (ש. 137) הונהגה הצבעה חשאית בבחירות פקידים ושופטים. —

(42) ע נ ש ם ש ל א ל ה ה נ ט פ ל י ם וכו'. „ענש הכתוב את הנטפל לעוברי עברה כעוברי עברה" (סנהדרין ט' ע"א).



לשאת את העולה אשר עשתה לו המולדת כפוית הטובה, אם כי באמת צריך היה לשאתה, ועשה מה שעשה אצלנו קוריאולנוס עשרים שנה לפניו. אמנם הם לא מצאו אף עוזר אחד במלחמה נגד המולדת, ולכן שניהם אבדו עצמם לדעת (43) ולפיכך לא זו בלבד שאסור להשתמש בידידות לשם התנצלות ולחפות על קשרי מרעים, אלא להפך, צריך להעניש בכל מיני עינויים, לבל יחשוב מישהו שמותר לעמוד על צד הידיד גם אם הוא יוצא למלחמה על המולדת. בשים לב להתפתחות המאורעות הנוכחיים יש לחשוש שמא באמת יוָצר מצב כזה להבא. שכן דאגתי לשלום המדינה אחרי מותי היא לא קטנה מדאגתי למצבה ברגע זה.

# פרק שלשה עשר

אין להרתע מפני הקשיים הנגרמים לרגל הידידות. — בלי דאגות וצער אין גם צדקות.

(44) לכל לראש יקבע, כאמור, בידידות חוק ולא יעבור, שמן הידידים צדק נדרוש. ובגין הידידים צדק נעשה. אין לחכות אפילו עד שיבקשונו; הנדיבות תמיד תגדל, וההיסוס — יחדל. עצות נעוצה מתוך עוז רוח וחרות נפש. ערך גדול יש ליחס בידידות לשידול רצוי מפאת הידידים. בכוח זה צריכים להשתמש לשם הוכחה גלויה, ותהא חריפה, אם יש צורך בכך, ולה מחויבים לציית.

(45) כי אנשים אחדים אשר נחשבו, לפי השמועה, לחכמים בין היונים קבעו להם כללים שהם לפי דעתי מוזרים — אך אין דבר שהם לא ידעו לנמק בפלפוליהם. חלקם סוברים שיש להמנע מקשרי ידידות אמיצים ביותר, לבל יאלץ איש אחד לדאוג לרבים. לכל איש יש טרדות די והותר בעניניו הוא, וההתעסקות המרובה בעניני זרים תהיה אך לטורח. נוח מאוד לאדם לרופף מושכות הידידות ככל האפשר, ברצותו יהדקן וברצותו יתירן, יען כי בשאיפה לחיי אושר ראשית חכמה היא צלילות הדעת, ומהנאה זו ידיר עצמו רוח האדם, אם אחד יסבול חבלי לידה, כביכול, בעד רבים. (46) וסברת אחרים היא, לפי שאומרים. רחוקה עוד יותר מכל רגש אנושי — בשאלה זו נגעתי למעלה זה לא כבר ודברתי עליה בקצרה, — כי לדעתם צריך

---

(44) ל כ ל ל ר א ש... בזה אנחנו שבים אל הנושא שנפסק בסע' 41 על ידי הדיג רסיה הפוליטית. —

ל ש ם ה ו כ ח ה. „הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא י"ט י"ז). יותר מזה „כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה" (מדרש בראשית רבא פנ"ד ג'). ולמי שהוכח אמרו: „הוי אוהב את המוכיחך כדי שתוסיף חכמה" (דרך ארץ זוטא פרק ט'). גם בן סירא י"ט י"ב וכו' משלש את הדרישה להוכיח את האוהב. —

לשאוף לידידות לשם סעד וסיוע ולא לשם חבה והוקרה, ואם כך הדבר נמצא שהאדם ישתוקק ליחסי ידידות בה במדה שהוא חלש וחדל אונים. וככה יש לפיהם לבאר את העובדה, שנשים חולשניות מבקשות משען ידידות יותר מגברים, דלים יותר מאמידים, וירודים יותר מאלה הנחשבים למאושרים.

(47) הוי חכמה נפלאה! הן המעביר את הידידות מן החיים הריהו כאילו העביר את אור השמש מן העולם, שכן האלים הנצחיים לא נתנו לנו סגולה טובה ונעימה מן הידידות. ומה סיבה של צלילות הדעת ההיא? לכאורה הרי זה דבר מפואר, אבל אליבא דאמת מכמה טעמים — מכוער. הן לא יאות שלא להתחיל באיזה ענין או מפעל נשגב מפחד הטרדה או להזניחם אחרי ההתחלה. כי אם נרתע מפני הדאגה עלינו לברוח גם מפני הצדקות, מכיון שהצדקות בהכרח תמאס ותשנא מתוך דאגה דברים המתנגדים לטבעה, משום שזהו יחס הצדק לרֶשע, יחס ההסתפקות — לתאוה. והרפיון — לאומץ. וכך תמצא שישרים מצטערים מאוד על תועבות, אמיצים על מוֹרֶך, צנועים על פריצות. אמור מעתה, שמדה זו מיוחדת לבעל נפש מתוקנת לשמוח במעשים טובים ולהצטער בהפכם.

(48) ולפיכך אם יש לצער הנפש שליטה על החכם — ויש לצער זה שליטה עליו בלי ספק, שהרי אין לחשוב שמנפשו נעקר כל רגש אנושי— מה טעם לבער את הידידות כליל מן החיים, לבל תגרום לנו חלילה טרדה איזו שהיא? כי אם תבטל כל התפעלות הנפש, מה בין אדם ובין בול עץ או אבן וכיוצא בהם, אם לא אומר: בין אדם ובין בהמה? גם ברור שאין להטות אוזן לאלה המתארים את הצדקות כנ חושה קשה כברזל, כביכול, והיא באמת עדינה וענוגה, גם בכמה פנים אחורים וגם בידידות עד שהַרְוָחַת הידיד כאילו תרחיב את הלב ומצוקתו תכווצהו. על כן הצער הנגרם תכופות בהכרח בגלל הידיד אין בכוחו לגרש את הידידות מן החיים, כשם שאין לבטל את המוסר בשל הדאגות והיסורים הכרוכים בו.

---

(46) נשים חולשניות וכו', השוה את המאמר התלמודי „נשי לגבי גשי שכיחן דאזלן, גברי לגבי גברי לא שכיחן" (יבמות כ"ו ע"א). —

(48) המוסר... בשל הדאגות והיסורים. בתרגומי היה לפני עיני המאמר של בן-סירא: כי המוסר כשמו כן הוא (ו' כ"ב), כלומר: אין מוסר בלי יסורים. בדומה לזה אומר התלמוד „שלש מתנות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל וכלן לא נתן אלא על ידי יסורין. אלו הן: תורה..." (ברכות ה' ע"א). —



# פרק ארבעה עשר

הדמיון והשויון מהוים כוח מושך נכבד ביחסי חבה ורעות.
רגש מחסור משמש במדת מה דבק הידידות.

ושוב שנינו למעלה שהידידות תולד במקום שתתראינה אותות צדקות כל שהן באופן שהנפש תסתפח אליה ותדבק בה מתוך קרבה (פנימית). ואם כך הדבר, מן ההכרח שבמקרה כזה תתעורר אהבה. (49) כי איזו שטות היא להשתעשע בדברים רבים שאין בהם רוח חיים, כגון כבוד, תהלה, בנינים, תלבושת וקישוטים, ולא להשתעשע ביותר בנפש חיה המחוננת בצדקות אשר ביכלתה לאהוב סתם וגם לאהוב הדדית, אם אפשר לומר כך! שכן אין לך דבר נעים מהכרת טובה ומן הדדיות בנטיות נפשיות ובמלוי חובות. (50) ומה גם אם נוסיף עוד מה שאפשר להוסיף בצדק, היינו שאין לשום דבר כוח כה גדול לפעול על משהו ולהכותו אליו כמו כוח המשיכה שיש לידידות בין אנשים דומים זה לזה. הלא בודאי אין מי שיפקפק באמתות הדבר שמדרך הטובים לאהוב את הטובים ולספחם אליהם כאילו היו קשורים בקשרי קורבה טבעית. כי אין מה שמשתוקק כל כך למצוא מין את מינו ולמשוך אליו בחזקה כמו הטבע. ומכיון שכך, פאניוס וסציבולה חביבי, יש לפי דעתי לפסוק בנידון זה, כי בין טובים שולט בהכרח כביכול יחס של חבה הדדית, וזהו מקור הידידות הנובעת מעצם הטבע.

אמנם הטוב הזה כולל כאחת גם את ההמון. כי הצדקות איננה עוינת אנשים ואינה משתמטת מגמול חסדים, גם איננה יהירה, שהרי מדרכה דוקא להגן על עמים שלמים ולדאוג לשלומם ככל האפשר; והיא לא תעשה זאת בודאי אלמלי רחקה ממנה האהבה הכללית.

(51) חוץ מזה כסבור אני שאלה המדמים, כי ביסוד הידידות מונחת התועלת מפֵרים את עצם חנו של קשר הידידות. כי מה שמשמח אותנו היא לא כל כך התועלת הנגרמת על ידי הידיד, אלא יותר מזה אהבת הידיד גופה, ורק אז ינעם לנו מה שבא לנו מאת הידיד כאשר הדבר יבוא מתוך חבה. ורחוקה תכלית הריחוק היא הדעה שלפיה טיפוח הידידות סיבתו המחסור, שהרי אלה שאינם זקוקים לאחרים הודות לגדולתם ועשרם, ויותר

---

(50) מדרך הטובים וכו'. „לעולם ידבק אדם בטובים" (בבא בתרא ק"ט ע"ב) הטוב הוא בתלמוד התלמיד חכם; ולכן: „אין חברים אלא תלמידי חכמים" (שם ע"ה ע"א).

מין את מינה. ראה „קיטון הקשיש על הזקנה" סע' 7. גם בספרות העברית העתיקה ידועים פתגמים דוגמת „מצא מין את מינו". ראה חולין ס"ה ע"א; בבא קמא צ"ב ע"ב, ובחכמת בן סירא, „כל הבשר יאהב מינו וכל אדם את הדומה לו. מין כל בשר אצלו ואל מינו יחובר אדם" (ב"ס י"ג י"ח וכו'). אל הרעיון המובע כאן השוה בן סירא ו' ט"ז: „ירא אל יישר אהבתו כי כמוהו כן רעהו". אל השויון בצדקות אצל ציצרון מתאים אצל הסופר העברי הדמיון ביראת אלהים. —

מכל הודות לצדקותם שה׳א מקור הישע, אלה דוקא מצטיינים בנדיבותם וברוב חסדם. גם יתכן שאין זה דרוש כלל שידידים לא יסבלו אפילו חוסר כלשהו, שאלמלי סציפיון, למשל, לא היה זקוק מעולם לא לעצתנו ולא לעזרתנו לא בבית ולא במחנה, כלום נשאר היה לחבתנו כר להתגדר בו ? אמור מכאן שלא הידידות נגררת אחרי התועלת, אלא התועלת אחרי הידידות.

# פרק חמשה עשר

בלי חברת ידידים אין טעם לחיים.

(52) אין אם־כן לשים לב לדברי האנשים המתמוגגים מרוב תענוגים בהרצותם לפטמום על הידידות מבלי להכיר את טיבה לא מן השמוש ולא מן העיון, כי מי האיש, בשם האלים והאנשים ! אשר יאבה לחיות ברוב עושר וגדולה ובשפעת כל טוב בלא לאהוב מישהו ובלא להָאָהֵב מאת מישהו ? הרי חיים כאלה הם דוקא חיי עריצים שאין בהם כל נאמנות, אין הוקרה ואין בטחון בקיומם של רגשי אהדה ; הכל חשוד ובלתי בטוח, ואין בכלל מקום לידידות.

(53) כי מי יאהב את אשר ממנו יפחד, או את אשר ידע, כי הוא גופו מעורר באיש ההוא פחד ? לעריצים חולקים אמנם כבוד, אבל אך מתוך התחפשות, וכמובן רק במשך זמן מסוים. ואם יכשלו במקרה, מה שיתרחש תכופות, הרי אז אפשר להכיר, עד כמה היו מחוסרים ידידים. ככה למשל, לפי המסורת, אמר טארקביניוס שרק אחרי צאתו לגולה הבחין בידידיו מאז, בין ידידי אמת ובין ידידי שקר, כאשר קצרה כבר ידו להשיב לכל אחד כגמולו. (54) ברם תמה אני, אם הוא בכלל יכול היה לרכוש לו ידיד איזה שהוא בשים לב ליהירותו וגסותו.

לאידך כשם שנבצר מן האיש הנזכר לקנות לו ידידים בגלל הליכותיו, כך גורם רכושם של הרבה מן התקיפים שהידידות האמיתית נעשית אצלם מן הנמנעות. שכן לא זו בלבד שהמזל הוא עצמו עִוֵר, אלא הוא גם מעַוֵר לעתים תכופות אלה אשר יתפשם בזרועותיו, ולכן רגילים הם להתרברב מתוך יהירות ושרירות לב ; והרי אין טרחן בעולם כמו הכסיל שהשעה משחקת לו. ולפיכך בא וראה, כי אלה אשר־היו מקודם מעורבים עם הבריות ישנו את טעמם לגמרי לרגל שלטון, שררה או בכלל הרוחה, הם ימאסו בקשרי ידידות ישנים ויתמכרו לקשרי ידידות חדשים.

(55) ברם אם האנשים שכוחם רב בממון, ברכוש ובנכסים יקנו אמנם כל הדברים הנקנים בכסף, כגון סוסים, משרתים, בגדי חמודות וכלים יקרים,

---

(54) האמונה ב מ ז ל היתה רווחת מאד בתקופה ההלניסטית בין היונים והרומים. אמונה זו אינה זרה גם ביהדות. „כולא במזל אתגזר... כולא במזלא תליא״ (תרגום קהלת ט׳ ב׳—ג׳).—



אבל לא יקנו לעצמם ידידים שהם כלי שרת, אם אומר כך, טוב ונהדר בחיים — כלום יש שטות גדולה מזו ? ועוד, ברכשם קנינים אחרים לא ידעו למי הם רוכשים, ולמי הם עמלים (הלא בכל החפצים האלה — כל דאלים גבר), ואילו הידידות תשאר בעינה כקנין קיים ובטוח של האדם. ולו ישתמרו גם הקנינים שהם כאילו מתנת המזל, בכל זאת אי אפשר שתהיה נעימות בחיים שהם נגוחים, עזובים ללא ידיד. אך די לנו בזה.

# פרק ששה עשר

שלש דעות בהגדרת הידידות, דעת ליליוס אינה נוחה מהן והוא מעמיד כלל משלו.

(56) והנה עלינו לתחום את תחומי הידידות, וכאילו לציין גבולות החבה. בנדון זה, עד כמה שאני רואה, יש שלש דעות, ודעתי אינה אף כאחת מהן. הראשונה היא, שעלינו להגות לידיד אותו רגש אשר נהגה לנו עצמנו ; השניה היא, כי אהדתנו לידידים צריכה להתאים שוה בשוה ממש לאהדתם אלינו ; השלישית היא, שצריך לכבד את הידידים במדה שכל אחד מהם מכבד את עצמו. (57) ואני איני מודה כלל אף לאחת משלש דעות אלה. שכן לא נכונה היא הדעה הראשונה, אשר לפיה יש לרחוש לידיד מה שכל אחד מאתנו רוחש לעצמו. כמה דברים יש שלא נעשה אותם לעולם בשביל עצמנו ונעשם בשביל ידידינו ; יש דברים שלא יאה לעשותם לטובת עצמנו ויאה מאד לעשות לטובת ידידינו, כגון לפנות בבקשה, ואפילו בתחנונים, לאיש מנוול, לגדף את מישהו במלים חריפות מדי, וגם להתנפל עליו בכל תוקף. וכך יקרה תכופות שאנשים ישרים יקפחו הרבה מטובתם עצמם או יתנו לאחרים לקפח את טובתם, בהעדיפם לגרום הנאה לידידיהם מאשר לעצמם.

(58) הדעה השניה מגבילה את הידידות על ידי קביעת שויון החובות והחבה. הרי זה כאילו רצינו לשקול את הידידות בפלס ובמאזנים מתוך דקדוקי עניות בכדי להשליט שווי משקל בין ההכנסות וההוצאות. הידידות האמיתית היא לפי דעתי עשירה ורבת שפע ולא תדקדק כחוט השערה

---

(55) ל א י ק נ ו ל ע צ מ ם וכו׳. „וקנה לך חבר״ (אבות א׳ ו׳). השוה פירוש המשניות לרמב״ם שם על המניעים השונים של הידידות לפי תורת אריסטו ב„אתיקה״ שלו. ראה גם חכמת בן סירא ו׳ ו׳: קנית אוהב בנסיון קנהו וכו׳.

(56) ה ר א ש ו נ ה, דעת אפיקורוס. ראה ציצרון De finibus I, 68. דעה זו גם במשנה אבות: „יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך״ (אבות ב׳ י״ג) ; „יהי ממון חברך חביב עליך כשלך״ (שם י״ב). —

ה ש נ י ה, לעיל סע׳ 31. —

לבלתי החזיר יותר מאשר קבלה: משום שאין כאן חשש, שמא תוציא דבר מה לבטלה, או תשחית ארצה, או שמא תעניק לידידים יותר מלפי שורת הדין.

(59) אך הגרועה שבכלן היא ההגדרה השלישית האומרת, שצריך לכבד את ידידים במדה שכל אחד מהם מכבד את עצמו. שהרי תמצא לעתים אנשים אשר פג רוחם, או נכרתה תקותם ונואשו מהטבת מצבם. לא יאות אם־כן לידיד לתפוש לגבי חברו אותה עמדה שהוא תופש לגבי עצמו, אלא להפך, עליו להתאמץ בכל כוחו לעודד את לב הידיד הנדכה ולעורר בו תקוה טובה ומחשבות טובות.

צריך איפוא לתת הגדרה אחרת לידידות אמיתית. אבל מקודם אגיד מה שסציפיון רגיל היה לגנות ביותר. הוא היה אומר שאין במציאות דבר יותר קשה לידידות מן המאמר: אהוב את הידיד כך, כאילו עתיד היית לשנוא אותו. הוא הוסיף שבשום אופן לא יוכלו לפתות אותו להאמין בדעה המקובלה, כי המאמר הזה בא מאת ביאַס הנחשב לאחד משבעת החכמים הידועים. אמרה זו הביע לפי דעתו איזה איש מגונה הלהוט אחרי הכבוד ושכל מעשיו מכוונים לחזק את שררתו. כי איך אפשר להיות ידידו של מישהו, כשרק מעלים על הדעת את האפשרות שאיש זה יהפך לשונאנו? ולא זו בלבד, אלא שגם מן הנחוץ יהיה להגות את התשוקה והחפץ, כי הידיד ירבה לפשוע, בכדי שיתן לנו כביכול נקודות־אחיזה רבות לגנותו. ולהפך, במעשים טובים ובאושר של ידידים מן הנחוץ יהיה להתעצב, להצטער ולהתקנא. (60) ולפיכך הכלל ההוא, אחת היא מי המציאו, מוביל לבטול הידידות. יותר נכון לקבוע את הכלל דלקמן: ברכישת ידידים יש לנהוג זהירות יתרה, באופן שלא נתחיל אפילו לאהוב בן אדם אשר אפשר יהיה לשטום אותו. יתר על כן, אם לא היינו די מוצלחים בבחירתנו מוטב לסבול, כדעת סציפיון, מאשר לצפות לבוא שעת כושר להתפרצות איבה.

# פרק שבעה עשר

בבחירת ידידים יש לשים לב לאופים ולהתנהגותם.

(61) ובכן על תחומים אלה עלינו לשמור, באופן שאת הידידים תחייב שותפות בכל הקנינים, בשאיפות ובמזימות ללא יוצא מן הכלל, אך בתנאי שמדותיהם תהיינה מתוקנות. זאת ועוד אחרת. אם יארע מקרה שצריך

---

(59) המאמר הנמסר כאן בשמו של ב י א ס מיוחס גם לכילון, השני משבעת החכמים היוניים. המאמר הוא: הוי אוהב כך כאילו עתיד היית לשנוא, והוי שונא — כאילו עומד היית לאהוב. —



יהיה לתמוך במזימות הידידים שאינן צודקות לגמרי, היינו, אם צפויה סכנה לחייהם או לכבודם, מותר לנטות מן הדרך הישרה, ובלבד שהדבר לא יגרום לתועבה עצומה, כי בעניני ידידות הרשות בידינו להשתמש קצת במדת הותרנות. כי מצד אחד אין לזלזל בשם טוב, ומצד שני יש לשים לב, כי האהדה מפאת האזרחים משמשת מנוף חשוב בחיים הצבוריים. אמנם מגונה הדבר לרכוש אהדה זו על ידי מחמאות ודברי חנופה. לעומת זאת אסור למאוס בצדקות המביאה חבה בכנפיה.

(62) אמנם סציפיון (תמיד אני שב אל סציפיון אשר כל שיחתו הסתובבה מסביב לשאלת הידידות) היה קובל, כי בכל הענינים מראים האנשים ערות יתרה; כל אחד ידע להגיד את מספר עזיו וכבשיו, אבל לא ידע להגיד מספר ידידיו. ועוד, ברכישת קנינים אלה זריזים האנשים ביותר, ואילו בברירת ידידים רשלנים הם, ואין להם סימנים ואותות אשר בהם יוכלו להבחין את האנשים המסוגלים לחיי ידידות. צריך אם כן לבחור באנשים המצטיינים באופי מוצק, יציב וקיים; אנשים מסוג זה הם יקרי המציאות. חוץ מזה הבחנה זו קשה היא באין נסיון, ואת הנסיון צריך לרכוש בעצם חיי הידידות. נמצא שהידידות קודמת להבחנה, וממילא ניטלת (מן האדם) אפשרות הנסיון. (63) לכן סיָג לחכמה לעצור סער האהבה דוגמת מרוצת המרכבה, וכנהל איש סוסים מנוסים, כך ישתמשו בידידות אחרי שהבחינו באיזה אופן שהוא את אופים של הידידים. יש כאלה שאפשר להכיר על פי רוב את קלות דעתם בדררא דממונא של מה בכך, ושוב כאלה שאינם מתפעלים מסכומים קטנים, ואך במנה יפה אפשר לעמוד על טיבם. ואם ימצאו אחדים אשר יחשבו לגנאי לבכר ממון על ידידים היכן תמצא כאלה אשר לא יעדיפו כבודים, שררה, שלטון, רְשות ועצמה על ידידות, עד שאם יציעו להם את הקנינים הללו מצד אחד וזכות הידידות מצד שני לא ימהרו לבחור בראשונים? כי רפה מדי הוא הטבע לזלזל בעָצמה. ובהשיג האנשים מַעֲצָמָה מתוך הזנחת הידידות יחשבו, כי פשעם עתיד להשתכח מן הלב, הואיל והם לא הזניחו את הידידות אלא מפני סבה חשובה. (64) ולפיכך קשה מאד למצוא ידידות בין אנשים שיש להם זיקה לכבודים ולעניני צבור. כי איפה תמצא את האיש אשר כבוד חברו יהיה חביב עליו מכבוד עצמו? אדרבה? אמנם נניח זאת, אך כמה מעיקה וקשה נראה למרבית אנשים

---

(61) כ י מ צ ד א ח ד וכו׳ הדברים הם מערפלים, ציצרון כתב כך בכונה, כי רצה לחפות על החולשה המוסרית המבוטאת כאן, שהיא עומדת גם בנגוד למה שאמר ציצרון עצמו למעלה פרק י״א וכו׳. —

ש ם ט ו ב. „אשרי מי שגדל בשם טוב" (ברכות י״ז ע״א). —

(64) כ ב ו ד ח ב ר ו... גם לפי המשנה (אבות ב׳ י״ג) צריך כבוד החבר להיות חביב ככבוד עצמו ולא יותר ממנו. —

האחוה בעתותי צרה! ולא ימצא על נקלה איש אשר יבליג על זה. ואף כי צודק אֶנְיוס באמרו:

יְדִיד בָּטוּחַ בְּמַצָּב אִי — בָּטוּחַ יִבָּחֵן.

מכל מקום ניכרים האנשים לרוב בשני דברים, היינו שמואסים בידידיהם בשעת הרווחתם הם ומזניחים את הידידים בעת צרתם של אלה. ולכן מי שיַראה רצינות, עקביות ויציבות בידידות, הן במקרה הראשון והן במקרה השני, אותו יש למנות בין אלה המשתייכים לסוג של אנשים יקרי המציאות ושהם כמעט אנשים אלוהיים.

# פרק שמונה עשר

היציבות והנאמנות נחוצות לקיום הידידות.

ההתכחשות והחשדנות משביתות אותה.

(65) והנה היסוד של היציבות והעקביות אשר נבקש בידידות היא הנאמנות. הואיל ומי שאינו נאמן אינו יציב. זולת זה יש לבחור באיש תמים, מעורב עם הבריות ואח לרגש, כלומר, מי שמתפעל מאותם דברים עצמם. כל התכונות האלה שייכות לנאמנות, כי מי שהוא מטבעו הפכפך ועקש אינו יכול להיות נאמן, וגם מי שאינו מתפעל מאותם דברים עצמם מעקר בריתו, אי אפשר שיהיה נאמן ויציב. ראוי להוסיף, שהחבר אינו רשאי לצאת בקטרוגים ולמצוא בהם קורת רוח, ולא להאמין לקטרוגים היוצאים מפי אחרים. כל זה כלול בענין היציבות אשר בו אנו עוסקים מכבר. וככה מתאמת הכלל אשר הבעתיו בראשונה, היינו, שהידידות אינה יכולה להתקיים אלא בין אנשים טובים. כי מחויב הוא האיש הטוב, אשר אפשר לסמנהו גם כחכם, לשמור בידידות על שני הכללים האלה. הכלל הראשון הוא: בלי התכחשות ובלי התחפשות. כי מתכונת אציל הרוח להעדיף אפילו את השנאה ובלבד שתהא גלויה, משימת מסוה על הפנים, בכדי לחפות על המחשבה. הכלל השני הוא, שעל הידיד לבטל את הקטרוגים שהובעו על ידי מישהו אחר, וגם לו עצמו אסור להיות חשרן ולחשוב תמיד שמא חטא חברו באיזה פשע. (66) מן היאות שתסתפח לכך איזו עֲרֵבוּת בדברים ובהתנהגות, כי העֲרֵבוּת היא פרפרת לידידות שאין לזלזל בה. וכל המעמיד פנים זעומות ומראה רצינות בכל דבר, הריהו מעורר אמנם מעין יראת כבוד, אולם הידידות צריכה להיות יותר נוחה, חפשית ונעימה ולנטות תמיד לאדיבות ולותרנות.

---

(65) ל צ א ת ב ק ט ר ו ג י ם וכו'. „המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא" (ירושלמי חגיגה פרק ב' הלכה א'). —

ג ם כ ח כ ם, לפי תורת הסטואה אין טוב אלא חכם. —



# פרק תשעה עשר

אם להעדיף ידידים חדשים על ישנים? — הכתיבות להשפיע תמיד לידידים מן הטוב החמרי והרוחני.

(67) והנה כאן מתיצבת שאלה קשה במקצת, והיא, אם יש לבכר לפעמים ידידים חדשים הראויים לידידות על ידידים ישנים, כמו שרגילים אנחנו להעדיף סוסים צעירים על קשישים. אכן הרהורים בלתי יאותים לבן אדם! שהרי לא יתכן רגש רְוָיָה בידידות כמו בענינים אחרים. יותר שהיא עתיקה, יותר היא צריכה להיות נעימה, כדרך היין שהעתיקות יפה לו. נכון הוא הפתגם: „הרבה כורי מלח יש לאכול טרם שיתמלא תפקיד הידידות". (68) ואם קשרי ידידות חדשים מעוררים תקוה, כי ישאו פרי כמו זרע לא אכזב, אין אמנם לדחותם, אבל הקשרים הישנים צריכים לתפוש את המקום הראוי להם, כי יפה מאוד כוח ההרגל העתיק. הרי גם בסוסים, אשר אך הזכרנום, אין איש אשר לא יבחר להשתמש בסוס שהִסכין בו מכבר מאשר בסוס, לא — אלוף וחדש, עד כמה שאין מניעה בדבר. ולא בלבד בסוס שיש בו רוח חיים אלא גם בדברים שאין בהם רוח חיים גדול הוא כוח ההרגל. שכן אנחנו מתרשמים אפילו מן הנוף, ויהא הררי ויערי, אשר בלינו שם זמן רב. (69) אולם מה שחשוב ביותר בידידות הוא להשתוות אל (החבר) הנמוך במדרגה, יען כי תכופות נמצאים אלו אישים רמי-מעלה כמו שהיה סציפיון בחברותא שלנו, אם אומַר כך, והוא לא יחס לעצמו מעולם כל יתרון לא על פילוס, לא על רופיליוס ולא על מומיוס ולא על ידידיו נמוכי המדרגה. ואת אחיו קבינטוס מאקסימוס שהיה אמנם מבני עליה, אבל לא דמה לו בשום פנים, הוא כבד כגדול ממנו במעלה משום שהיה גדול ממנו בשנים. ודרך כלל היתה משאלתו, כי מקורביו יגיעו למדרגת כבוד הודות

---

(67) כ ד ר ך ה יי ן. השואה זו גם אצל בן סירא פרק יב' וכו':

אל תטש אוהב, כי חדש לא ידמה לו,

יין חדש אוהב חדש, וישן אחר תשתנו.

המוטיב „אוהב-יין" נמצא גם בספרות העברית של ימי הביניים, ראה מלון בן יהודה פרך „אוהב". —

כ ו ר י מ ל ח, פתגם דומה (לא בקשר עם ידידות) בתלמוד: לכי תיכול (תמור) עלה כורא דמלחא (שבת ד' צ"א ע"א). —

(68) מ ן ה נ ו ף. „שלשה חינות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה וכו'" (סוטה מ"ז ע"א). —

ה ר ר י ו י ע ר י. הקדמונים לא ידעו להתפעל ממחזה רומנטי של הרים וגבעות וכדומה. —

(69) פ י ל ו ס, סע' 14 —

ר ו פ י ל י ו ס, סע' 37. —

ספוריוס מ ו מ י ו ס, אחיו של כובש קורינתוס, למטה סע' 101. —

למאמציו. (70) זאת מחוייבים כלם לחקות במעשיהם, ואם זכו לאיזה יתרון בצדקותם, בכשרונותם או באשרם צריכים הם להשפיע מטובם לקרוביהם ולשתף בו את בני משפחתם. אם הם למשל בנים להורים שפלי-יחש או אם יש להם קרובים דלי-רוח או זעירי-רכוש, עליהם להרבות נכסי קרוביהם ולגרום להם כבוד ויקר. הדבר דומה למה שמסופר במעשיות על אלה שחיו חיי משרתים משום שמשפחתם ומוצאם לא נודעו; והנה אחרי שהכירו אותם ונתגלה כי הם בני אלים או בני מלכים, הללו שמרו אהבתם לרועים אשר הם חשבום לאבותיהם במשך שנים רבות. מובן שכך צריכים לעשות במדה יתרה לגבי אבות אמיתיים שהם בחזקת ודאי. כי שבעתים יגדל פרי חרות, הצד-קות וכל מיני מעלות טובות, אם תעניק ממנו לכל הקרובים לך.

# פרק עשרים

רגש הנחיתות מעכב בידידות. — בהענקת הטוב יש להתחשב ביכולת הנותן ובכוח הקבול של המתוגן. — זהירות נחוצה בהוצאת משפט על הידידות. — לפעמים צריכים לסרב לידידים.

(71) כשם שמחובת גדולי-המעלה להשתוות לגמרי בידידות ובקשרי משפחה אל אלה שהם שפלי-מדרגה, כך אין להם לנחיתי-דרגה להצטער על שהאנשים הקרובים להם עולים עליהם בכשרון הרוח, באושר או בסמכות. אמנם אלה מוצאים ברובם מקום לקובלנות ואפילו להוכחות, ביחוד אם הם יכולים, לפי דעתם, לפרוט עובדות ידועות של עשית טובה מתוך ידידות ומאמצים כל-שהם מצדם. אכן נבזים הם מטבע ברייתם אלה המשתמשים בחסדיהם לשם היכחות. והרי בנוגע לחסדים מקבלם צריך לזכרם, אילו עושם אינו רשאי להזכירם. (72) הילכך כמו שגדולי המעלה צריכים להשפיל עצמם בידידות, כך צריכים הם לרומם כביכול את פחותי המדרגה. שכן יש כאלה הממררים לעצמם חיי הידידות מתוך המחשבה, כי נקלים הם בעיני הידידים. תופעה זו רגילה היא רק אצל אנשים שהם

---

(70) אחרי שהכירו. מוטיב נפוץ מאד בדרמה העתיקה היא ההכרה (Wiedererkennen ,anagnorismos) שמכירים בנים אשר נחשבו לאבודים לפני שנים רבות.

(71) הקרובים להם. דומה לכך בתלמוד „בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו" (סנהדרין ק"ה ע"ב).

בנוגע לחסדים וכו'. אותה מגמה נעוצה גם במאמר התלמודי: אם עשית לך (לחברך) טובה הרבה יהא בעיניך מעט, ואם עשה לך חברך טובה מעט יהא בעיניך הרבה" (אבות דר' נתן פמ"א). —

(72) להשפיל עצמם. „אהבה מבטלת שורה של גדולה" (סנהדרין ק"ה ע"ב). לפי התלמוד יש בכלל לבחור באוהב שהוא גדול במדרגה (יבמות ס"ג ע"א).



נקלים גם בעיני עצמם. את אלה צריכים להוציא מידי טעותם לא בלבד בדברים, אלא גם בפעל ובמעשה.

(73) ברם בהשפיעך טובה למישהו עליך לשמור על שני דברים: על כוח ההענקה שלך כנותן, ועל יכולת הקיבול של האיש האהוב לך שאתה תומכהו. שהרי ראשית אין לך האפשרות להעלות למדרגות כבוד עליונות כל מקורביך, גם אם הנך בעל השפעה מרובה. וככה הצליח סציפיון לעשות לקונסול את פובליוס רופיליוס, אבל נבצר ממנו לעשות זאת עם אחיו של הלה לוציוס. ושנית אפילו במקרה שיש לאל ידך להשיג בשביל חברך כל מה שתרצה, יש עוד להתחשב בכוח הקיבול שלו.

(74) דרך כלל אפשר לחרוץ משפט על הידידות רק אחרי התחשלות האופי והתגבשותו בגיל הבגרות, ואותם שבנעוריהם היו להוטים אחרי ציד או משחק כדור אינם צריכים לחשוב לרֵעים את אלה אשר הם אהבו בזמנם בגלל נטיתם היתרה למשחקים שהיתה משותפת להם. כי אם בזה תלוי הדבר, תהיה הזכות לאומנות ולמחנכים לדרוש חבה מרובה על סמך ההרגל הישן. ואף על פי שגם בהם אין לזלזל, הרי יש לכבדם באופן אחר לגמרי. אחרת אי אפשר שהידידות תהיה בת קיימא. כי במרוצת הזמן יחולו שנויים באופיו של האדם וגם בנטיותיו, והלא הפרשים כאלה מפרקים את קשרי הידידות. ודוקא מפני הטעם הזה לא תתכן ידידות בין טובים ורעים משום שמפריד ביניהם הבדל גדול שאין למעלה הימנו הן באופי והן בנטיות אישיות.

(75) יש בקשרי ידידות גם מקום להזהירה צודקת, והיא, להשמר מחבה מופרזה העלולה למנוע תועלת כבירה מן הידידים, מה שיקרה תכופות. שהרי ניאופטולֶמוס — אם אשוב לספורי בדים — לא היה יכול לכבוש את טרויה, אלמלי רצה לציית לבקשת ליקמוֹמֶדֶס שבביתו חֻנך וגדל, אשר בכה בדמעות שליש ועצרו מעשות דרכו. גם יתרחשו תדיר מקרים חשובים המזקיקים להפרד מן הידידים, וכל המתאמץ לעכב בדבר מיראת געגועים קשים הריהו רפה-רצון וחלש-א-פי, ודוקא מפני כך לא ידע לשמור על הצדק בחיי ידידות. (76) ומכיון שכך יש להתבונן בכל מקרה בודד, מה שיש לדרוש מאת הידיד, ועד כמה מותר למלא את משאלותיו.

---

(73) רופיליוס, סע' 37.

(75) ניאופטולמוס בן אכילס נתחנך בבית אביו זקנו ליקומידס. משם הביא אותו אודיסוס לטרויה, כי לפי ניחוש התרפים עתידה היתה טרויה לפול בידי היונים בתנאי שישתמשו בסיוע של ניאופטולמוס. —

## פרק עשרים ואחד

על הצורך לפרק לפעמים את קשרי הידידות. — הידיד הוא ה„אני" השני של חברו.

לעתים יבוא גם הכרח קשה לפרק קשרי ידידות — ובזה תשפיל הרצאתנו את מעופה ותעבור מיחסי רֵעות בין חכמים לידידות המונית. יש כי יתגלו פשעי ידידים, הן לגבי חבריהם עצמם והן לגבי זרים. במקרה האחרון יפול שמץ קלון על ראשי הידידים. קשרי ידידות מעין אלה מחויבים אם-כן לבטל, ולשם כך יש לפרק את היחסים ההדדיים. אלה צריכים יותר לריפף מאשר להפסיק, לפי ששמעתי בשם קאטון; בלתי אם הידיד פרץ גדר בעשותו תועבה קשה מאוד באופן שהדבר יתנגד אל מושג הכשר והישר, ואז אין בכלל כל אפשרות אחרת מאשר להתנכר לאיש ולהתרחק ממנו תיכף ומיד.

(77) אמנם אם תחול רק תמורה באופי או בנטיות פנימיות, כרגיל, או תפרוץ מחלוקת בעניני המפלגות המדיניות — שהרי אני מדבר כבר, כמו שאך זה הערותי למעלה, לא על קשרי ידידות בין חכמים, אלא בין ההמון — יש להזהר, שמא הדבר יעשה רושם, שלא בלבד הידידות נתבטלה, אלא גם משטמה התלקחה. שכן אין ענין מגונה מעשות מלחמה עם איש אשר אנחנו חיינו עמו לפנים חיי רֵעות. בעבורי הזניח סציפיון את יחסי ידידות עם קבינטוס פומפֵּיוס, כידוע לכם, ובשל מחלוקת מדינית התנכר הוא לחברנו מֶטֶלוּס. לשני המקרים האלה התיחס הוא בכל הרצינות, אבל גם במתינות בלא לתת בטוי חריף לטינה שבלבו. (78) ולפיכך קודם כל צריכים להשתדל שבכלל לא יבואו סכסוכים בין ידידים, ואם דבר שכזה יתרחש — שהאנשים יקבלו יותר את הרושם, כי שלהבת הידידות דעכה לאט, ולא שדָכאה וכָבתה בחזקה. לאחרונה יש להשמר מכך שהידידות לא תהפך לשנאה כבושה, מה שמוליד קטטות, גדופים ועלבונות. אולם גם אלה יש לקבל באהבה, עד כמה שאפשר לשאתם; כבוד זה יש לחלוק לידידות הנושנה. וככה תחול האשמה על ראש המעליב, ולא על ראש הנעלב.

(79) בכלל רק אחת היא העצה היעוצה, ואחת התחבולה נגד כל המגרעות והפורעניות הללו, והיא, שלא למהר יותר מדי לחבב, ולחבב רק אלה שראויים לכך. ואילו הראויים לידידות הם אלה אשר בהם עצמם צפונה הסבה הגורמת לאהוב אותם. אמנם חזיון יקר! הנה כי כן כל יקר ערך — יקר מציאות, והקשה מכל הוא למצוא קנין מושלם במינו מכל

(77) הזניח סציפיון. „קבינטוס פומפיוס נפוס הבטיח לתמוך בל ליוס בעת בחירות הקונסולים, אבל לא קיים הבטחתו ונעשה עצמו קונסול בש. 141. —

(78) על ראש המעליב. ובכן צריך להיות ביחס לידידים מן „הנעלבין ואינן עולבין" (שבת פ"ח ע"ב). —



בחינה. ברם מרבית האנשים אינם מוצאים שום דבר טוב לאדם, אלא מה שנושא פירות. ומבין הידידים כמו מבין בהמות יאהבו ביותר את אלה אשר מהם יקוו להפיק תועלת מרובה. (80) וככה משוללים המה אותה הידידות הנפלאה והנהדרה בטבעיותה, הנחשקה בתור שכזו ולשם עצמה. אנשים אלה אינם מסוגלים לחזות מבשרם את טיב הידידות וערכה. שהרי כל אחד אוהב את עצמו לא על מנת לדרוש מעצמו פרס בעד האהבה הזאת, אלא משום שכל אחד יקר לעצמו בתור שכזה. והנה אם לא נעביר את הכלל ההוא אל הידידות, לא נמצא לעולם ידיד אמיתי, כי הידיד הזה הוא כאילו ה„אני" השני. (81) זוהי תופעה ידועה אצל הבריות שבאויר, שבים ושביבשה, אחד בהמה ואחד חיה. קודם כל אוהבות הן את עצמן; נטיה זו נובעת מטבע ברייתם של כל בעלי חיים ללא הבדל. שנית מבקשות הן ומחפשות בנות מינן בכדי להסתפח אליהן. זאת הן עושות מתוך כוסף ואהבה הדומה במקצת לאהבת אנשים. (ואם בחיות כך) קל וחומר באדם שהדבר מונח בטבעו, ושמורכו לאהוב את עצמו וגם לחזר אחרי אחרים ברצותו לקשר נפש חברו עם נפשו הוא, ככה ששתי הנפשות תהפכנה כמעט לנפש אחת.

## פרק עשרים ושנים

הידידות המיוסדה על הוקרה והערצה מובילה אל הטוב העליון, ואין בה מקום לתאוות ופשעים.

(82) אמנם האנשים בעקשות לבם. אם לא אומר בעזות מצחם, שואפים ברובם לרכוש להם ידיד כזה, אשר הם עצמם אין ביכלתם להיות דוגמתו ומה שהם אינם משפיעים לידידיהם, זאת ידרשו מאתם. ברם מן היאות שאתה בעצמך תהיה מקודם איש טוב, ואחר תבקש לך חבר דומה לך. ואם הידידות מתקיימת בתנאים כאלה יש יסוד איתן לידידות זו שבה אנו עוסקים זה כמה. (התנאים הם:) ראשית שהאנשים אשר החבה מקשרתם יכבשו את התאוות שאחרים משועבדים להן; שנית שימצאו קורת רוח במדת הצדק והיושר; הלאה, שאחד יטול עליו כל טורח במקום חברו, ושלעולם לא ידרוש אחד ממשנהו אלא מה שהוא נאה ויאה. ולאחרונה, שלא בלבד יוקירו ויחבבו איש את רעהו, אלא גם יעריצו זה את זה; שכן מי שנוטל מן הידידות את יסוד ההערצה, הריהו נוטל ממנה את גולת הכותרת שלה.

(81) לנפש אחת. בסגנון הפסוק — לבשר אחד (בראשית ב' כ"ד). השוה בן סירא: רעה רעך כנפשך (ל"א י"ח); אשר לבבו כלבבך (ל"ז י"ח). —

(82) יעריצו. „המקבל פני חברו כאילו מקבל פני שכינה" (ירושלמי עירובין פרק ה' הלכה א') — ציצרון בספרו על המדינה I 18 אומר שלילוס העריץ את ידידו סציפיון כאל. —

(83) ולפיכך טעות מסוכנה טועים אלה החושבים, כי שערי הידידות פתוחים לרוחה לכל מיני תאוות וחטאים. לא כחברה לפשעים, אלא כעוזרת לצדקות ניתנה לנו הידידות מאת הטבע, בכדי שצדקות האחד תשיג את הדברים העומדים ברומו של עולם יחד ובצותא חדא עם צדקות החבר, מה שנבצר ממנה להשיג בהיותה לבדה. ואם בכלל התחברות כזאת מתקיימת, התקיימה או תתקיים בין אלו אנשים, הרי ליווי זה שאחר מלוה את חברו בדרכו לקראת הטוב העליון של הטבע, יש לחשוב למשובחה ומוצלחה מכל. (84) זאת היא לפי דעתי התחברות אשר בה כלולים כל הדברים הרצויים לאדם: כבוד, תהלה, שלות נפש ונעימות. בבוא הענינים האלה יש אושר בחיים, ובהעדרם אין מקום לאושר. ומשום שזהו הקנין המשובח והחשוב מכל, עלינו להגשים את דרישות הצדקות בשאפנו להשיג את הקנין הזה, כי בלי צדקות לא נוכל לרכוש לא ידידות, ולא שום דבר שיש בו חפץ בכלל. ואלה המסיחים דעתם ממנה וחושבים (כאחת) שיש להם ידידים באמת, סופם לעמוד על טעותם כאשר תבוא עליהם איזו פורענות ויאלצו לעשות נסיון ממשי.

(85) על כן — וזאת צריך להגיד ושוב להגיד — לעולם ישפוט האדם תחלה ואחר כך יאהב, ולא יאהב ואחר כך יחרוץ משפט. אמנם במקרים רבים סובלים אנחנו בגלל רשלנותנו, ויותר מכל בבחירת ידידים ובכיבודם. כי ביזמותינו אין מוקדם ומאוחר, וטוחנים אנחנו קמח טחון, מה שלא יתכן כמאמר הפתגם. כי בהיותנו שקועים ראשנו ורובנו באיזו ידידות, אם בתוקף חיים חברותיים ממושכים, ואם על יסוד חסדים (שגמלו לנו), נפרק את הידידות לפתע פתאם, כאילו במחצית הדרך, אם יתעורר סכסוך של מה בכך.

# פרק עשרים ושלשה

חיי חברה נחוצים לאדם, כי הטבע אינו סובל בדידות.

(86) ומה שראוי לגנאי ביותר הוא הזלזול הגמור בענין כה נחוץ. שהרי הידידות היא הדבר היחיד בעולם אשר כלם מודים פה אחד בתועלתה, בה בשעה שרבים משקצים את הצדקות עצמה בסמנם אותה כאיזה מין התגנדרות צעקנית. רבים מואסים בעושר משום שהם מסתפקים במועט ומוצאים חפץ במזונות ובגדים צנועים. ואשר לכבודים שהרבה להוטים אחריהם, מה גדול מספר אלה המתעבים אותם וטוענים שאין דבר נקלה ונבזה מהם! והוא הדין בנוגע לענינים אחרים שמקצת אנשים מעריצים אותם, בו בזמן

(85) קמח טחון. הביטוי הזה נמצא בסנהדרין צ"ו ע"ב. הפתגם הלטיני הוא: „לסדר דברים מסודרים", ביטוי לקוח מבית המשפט. —

(86) מסתפקים במועט. „איזהו עשיר השמח בחלקו" (אבות ד' א'). —



שרבים יחשבום לאין ואפס. אולם בדבר הידידות כלם הם תמימי דעה, גם אלה המתמסרים לעניני המדינה, וגם אלה המוצאים קורת רוח במחקרי מדע, וגם אלה הפונים לעסקיהם הפרטיים, ולאחרונה אלה המתמכרים מכל וכל לחמדת בשרים; (כלם מודים) שבלי ידידות אין חיים, עד כמה שהם רוצים במדת-מה לחיות חיים ראויים לבני חורין. (87) כי הידידות חודרת באיזה אופן שהוא לחיי כל האנשים, ואינה מרשה אף לאחד מדרכי החיים השונים להיות פנוי ממנה. יתר על כן, גם אם ימצא איש כה קשה וגס מטבעו שישנא ויתעב חברת אנשים, כמו שמספרים על איש אחד מאתונא ושמו טימון, אף הוא לא יוכל להתאפק מבקש מישהו אשר יקיא לפניו ארס מרירותו. למסקנה זו היה קל מאוד לבוא, אילו אפשר היה שיתרחש דבר שכזה, כי אחד האלים יעביר אותנו מתוך המון האנשים הרב הזה ויושיבנו באיזה מדבר שממה, שם יעניק לנו בשפע גדול כל צרכי הטבע, אבל יטול ממנו כל אפשרות לראות שום בן אדם. מי האיש אשר לבו לב אבן שיוכל לשאת חיים כאלה, והבדידות לא תגזול ממנו את ההנאה מכל מיני תענוגים?

(88) נכון אם-כן המאמר אשר שמעתי זקנינו מוסרים בשם זקנים אחרים, ואלה, כמדומני, בשמו של אַרכִיטַאס איש טַארֶנט. הוא היה אומר: אלמלי הצליח איש לעלות השמימה ולהכיר את טבע העולם ויפעת הכוכבים, פלאות אלה יהיו משוללים בעיניו כל קסם. אמנם אם יהיה אצלו מישהו שיוכל לספר לו כל אלה, כי אז יגרמו לו תענוג עצום. ובכן הטבע אינו אוהב כל בדידות, והוא שואף תמיד לאיזה משען כביכול; זה גורם נעימות יתרה לכל המחונן ברגש ידידות כביר.

# פרק עשרים וארבעה

בידידות יש מקום לתוכחה גלויה מתוך יושר לב;
הותרגות עלולה להזיק.

ברם למרות מה שאותו הטבע מראה לנו ברמזים רבים, מה הוא רוצה, למה הוא שואף, ומה הוא תובע, בכל זאת אנחנו כאילו נאטום אזנינו

(87) טימון. „שונא האנשים" (מיסאנתרופוס) חי בימי סוקרטס. —

(88) ארכיטאס, פילוסוף פיתאגוראי חברו של אפלטון.

יפעת הכוכבים. הסתכלות. זו היא גם האידיאל של החכם הסטואי. השוה מדרש תהלים פ"ח ו': „שלש כתות הן, כת ראשונה אמרה: אילו לא נבראתי אלא לראות את הכוכבים והמזלות די לי".

להוכיח. על תוכחת הידיד דובר כבר בסע' 44.

לקבל באהבה. „אהב את המוכיחך ושנא את המשבחך" (אבות דר"נ פרק כ"ט). „אהב את התוכחות" (תמיד כ"ח ע"א). —

משמוע תוכחותיו. כי שונים ומסובכים הם יחסי הידידות, גם רבים הם הגורמים לחשדים ולעלבונות, ומחובת החכם הוא לפרקים להמנע מהם, לפעמים — להמתיקם ולעת"ם — לשאתם. עלבון אחד יש אשר מחויבים (על כל פנים) להמתיקו, למען שמור על התועלת והנאמנות בידידות. שכן צריך להוכיח תדיר את הידידים, ואפילו לנזוף בהם; דבר זה יש לקבל באהבה, אם הוא בא מתוך חבה. (89) אולם הרבה מן האמת יש במה שאומר מיודעי ב„אַנְדְרִיָה" שלו:

הַנַּתְּרָנוּת יְדִידִים תּוֹלִיד, הָאֱמֶת — שִׂנְאָה.

קשה היא האמת, אם ממנה תולד שנאה המרעילה את הידידות. אמנם קשה יותר הותרנות, כי בחפיתה על פשעים תתן לידיד לפול בשואה. אולם גדולה מכל אשמת האיש המואס באמת אשר הותרנות עלולה להובילו לכשלון. ובכן לכל הענין הזה יש להתיחס בתשומת לב מיוחדה; ראשית, שהתוכחה לא תכיל עקיצה, ושנית, שהנזיפה לא תגרום עלבון. ואילו בותרנות — מאחר שאנחנו אוהבים להשתמש במליצת טֶרֶנְצִיוּס — יש לתת מקום לאדיבות, אבל תגורש הלאה החנופה, שהיא חברת הפשעים. שכן היא אינה כדאית לא בלבד לידיד, אלא גם בכלל לבן חורין. כי לא כמו שחיים עם עריצים חיים עם ידידים. (90) ומי שאוטם אזניו מפני האמת, עד שלא יוכל לשמוע את האמת מפי הידיד, מתשועת האיש הזה יש להואש. כי במאמר הידוע של קאטון, כמו בהרבה מדבריו, יש פקחות מרובה. הוא היה אומר: „נמצאים אנשים שלגביהם יש זכות יתרה לשונאים מושבעים מאשר לידידים הנושאים מסוה נעימות על פניהם; הללו אומרים תמיד אמת, ואלה לא יאמרוה לעולם". גם זה הבל מה שהאנשים שמוכיחים אותם אינם מרגישים צער במקום שיש להצטער, ומצטערים בשעה שאין מקום לצער. כי הפשע אינו מעורר אצלם דכדוך הנפש, והתוכחה מביאה אותם לידי התרגזות. ההפך מזה צריך להיות, שיתחרטו על החטא וישמחו בתוכחה.

## פרק עשרים וחמשה

על הצורך לבער את החנופה וההתרפסות מיחסי ידידות.

(91) ובכן כשם שמתכונת ידיד אמיתי הטף מוסר ושמוע מוסר — הטפת מוסר מתוך לב גלוי, ולא מתוך גסות רוח, ושמיעת מוסר מתוך סבלנות, ולא

(89) מ ה ד ע י. הוא הקומיקן פובליוס טרנציוס אפר מקרת חדשת (מאה ב'). הראשונה מבין שש הקומדיות שחבר טרנציוס היא „אנדריית", כלומר הנערה מאנדרוס. —

ע ם ע ר י צ י ם. משמע שביחס לעריצים אפשר להצדיק את החנופה. ראה תלמוד סוטה מ"א ע"ב „מותר להחניף לרשעים בעולם הזה". —

(90) ו י ש מ ח ו ב ת ו כ ח ה. לפי התלמוד מביאה התוכחה „נחת רוח, טובה וברכה" (תמיד כ"ח ע"א) ועל המוכיח „מושכין חוט של חסד" (שם). —



מתוך התנגדות —, כך יש לדעת, כי אין בידידות חלי רע כהתרפסות, חנופה וצייתנות. שכן בביטויים שונים יש להרגיש גנות אנשים חסרי-אופי וחורשי-מזימות שכל דבריהם מכוונים רק למצוא חן בעיני אנשים ואינם שמים לב כלל אל האמת. (92) ואם ההתכחשות פסולה לכל דבר, הואיל והיא מפרה ומסלפת כל משפט צדק, הריהי עומדת בנגוד גמור אל הידידות, משום שהיא משביתה את האמת אשר בלעדיה הידידות היא רק מליצה ריקה. שכן אם מהותה של הידידות גלומה בזה שנפשות רבות תהיינה כביכול לנפש אחת, איך יהיה הדבר אפשר, אם אפילו באיש בודד אחד אין נפש אחת העומדת בעינה, אלא היא שונה ומשונה והפכפכנית? (93) כי היכן תמצא דבר כה נלוז ונבוך כנפש האיש המסתגל לא בלבד לטעמו וחפצו של חברו, אלא גם להעויותיו ולרמיזותיו?

יֹאמַר מִישֶׁהוּ לָאו, אֹמַר גַּם אֲנִי לָאו, הֵן — הֵן; בְּאַחַת:
חֻקָּה חָקַקְתִּי לִי הֱיוֹת מוֹדֶה בַּכֹּל.

כמליצת אותו טרנציוס עצמו, אלא שהוא שם את הדברים בפי גנאתון. הבחירה בידידים כעין אלה סימן היא לקלות ראש מאין כמוה. (94) אמנם רב הוא מספר האנשים מיסודו של גנאתון העולים עליו ביחוס, ברכוש ובפירסום. ההתרפסות נבזה היא ביותר במדה שלריקנות האנשים תצטרף העמדה הכבודה שלהם.

(95) בהשתמשנו במדת הזהירות נוכל להבחין ולהבדיל בין ידיד חונף ובין ידיד אמת כשם שאפשר להכיר בין כל מיני צביעות והתחפשות ובין כנות ואמת. גם אספת עם שהיא מורכבת מאנשים מחוסרי נסיון לגמרי יודעת ברגיל להבחין בין „דַּבַּר עם", כלומר בין אזרח מחליק-לשון וחדל-אופי ובין אזרח תקיף בדעתו, רציני ובעל דעה מיושבה. —

(96) באלו מחמאות בקע לו זה לא כבר את הדרך אל אזני העם הנאסף קאיוס פאפיריוס בהציעו את החוק בדבר הבחירות הכפולות של הטריבונים העממיים! אנחנו התנגדנו. אמנם אמנע שפתי מדבר על עצמי, על ספיפיון אדבר בחפץ לב. כמה מן הרצינות, אלי נצח, וכמה מן הרוממות היה בנאומו! עליו אפשר היה לומר בלי תפונה, כי הוא המנהיג

(92) ש ו נ ה ו מ ש ו נ ה. כלומר „אחד בפה ואחד בלב" כבטוי התלמודי (בבא מציעא מ"ט ע"א).

(93) י א מ ר מ י ש ה ו... דברי „מלחך פינכה" גנאתון בקומדיה של טרנציוס „הסריס" שורה 252 וכו'. —

(95) ב י ן י ד י ד ח ו נ ף. הקדמונים הרבו לעסוק בשאלה זו, ופלוטארכוס כתב ספר מיוחד עה"נ „איך להבחין בין חונף ובין ידיד?" —

(96) פ א פ י ר י ו ס. לעיל סע' 39. — ה ב ח י ר ו ת ה כ פ ו ל ו ת כלומר שטריבון אחד יוכל להבחר פעמים אחדות על ידי העם.

של העם ולא נושא כליו. אך הדבר היה במעמדכם, והנאום נמצא בידיכם. וככה החוקה „לטובת העם" נדחתה בהצבעת העם. והנה, ובזה אדבר שוב על עצמי, הלא זוכרים אתם כמה סימני חנופה לעם התבלטו בחוק על משרות הכהונה שהציע קאיוס ליציניוס קראסוס בימי הקונסולים קבינטוס מאקסימוס אחי סציפיון ולוציוס מאנציגוס. שכן זכות סיפוח חברים (לחבורות הכהנים) היתה צריכה לעבור לרשות העם ולהנאתו. גם הוא הנהיג את החידוש לפנות לצד הפורום בשעת משא ומתן עם העם. ובכל זאת הודות להמלצתי הכניעה יראת האלים הנצחיים על נקלה את הנאום המשחד של הלז. זה אירע בהיותי פריטור חמש שנים לפני הבחרי לקונסול. וככה הצלחתי להגן על הענין האמור יותר בתוקף עצם הנמוק מאשר בכוח סמכותי העליונה.

# פרק עשרים וששה

זהירות גדולה דרושה מפני החנופה והמחמאות שהן סם מות לידידות.

(97) ואם כבר על הבימה, רצוני לומר: באספת עם אשר בה ניתן כר נרחב לדברים בדויים ודמיוניים כמו על הבימה, גדול כל כך כוח האמת, עד כמה שהיא תופיע בהארה נכונה, קל וחומר בידידות אשר כל ערכה אינו אלא באמיתות. שכן בידידות אין כל נאמנות ואין בטחון גמור, אם לא תוכל לראות ללבב, כמו שאומרים, וכאחת אם גם אתה לא תגלה מצפוני לבך; ואפילו אין מקום לסתם אהבה, ומה-גם לאהבה הדדית, אם לא תדע כמה יש בה מן האמת. לאידך החנופה, למרות מה שרככה להזיק, אין בכוחה לגרום הפסד אלא למי שמקבל אותה ומוצא בה קורת רוח. ומכאן תמצא שרק החונף לעצמו והמרוצה מאד מעצמו ימהר להטות אוזן קשבת לדברי חנופה. (98) אמנם מטבע הצדקות לאהוב את עצמה, מכיון שהיא מיטיבה להכיר את עצמה והיא היודעת, כמה היא ראויה לחבה. ברם אינני מדבר כעת על הצדקות, אלא על ה„הצטדקות", כי מספר אלה השואפים להצטיין בצדקות מעט הוא ממספר אלה הרוצים להיראות כמצטיינים בצדקות. אנשים כאלה ישמחו בחנופה, אם מישהו ישמיע באזניהם דברים מתאימים למשאלת לבם. נאום שרוף כזה יחשבו לעדות על מעלותיהם. ולכן ידידות כזאת אין שמה ידידות, אם האחד לא יאבה לשמוע דבר אמת, והשני היא מוכן ומזומן לשקר. ואפילו המחנאות של מלחכי פינכה בקומדיה לא היו עלולות לבדח אותנו, לולא החיילים השחצנים המופיעים שם:

„הַאֻמְנָם תָּאִיס תַּכִּיר הִיא לִי תּוֹדָה רַבָּה?"

---

קאיוס ליציניוס קראסוס הציע בש. 145 כטריבון עממי לקחת את זכות סיפוח החברים מחבורות הכהונה ולמסור את הזכות הזאת לאספות העממיות. —

לצד הפורום. לפני זאת היו פונים אל צד הסינט, קראסוס פנה לצד העם שהתאסף בפורום, הוא השוק הרנמי הראשי, ובזה רמז, כי רצון העם הוא מקור השלטון והשררה.—

(98) החיל השחצן, המתימר בנצחונותיו המדומים ובגבורתו (miles gloriosus) הוא טיפוס קיים בקומדיה העתיקה. —



די היה לענות „תודה רבה", והיא משיב: „תודה עצומה". החונף מפריז תמיד, אם האיש אשר לשמו ולהנאתו נאמרו הדברים רוצה בהגזמה.

(99) ולפיכך אף על פי שלמחמאות נבובות מיחסים חשיבות רק אלה הנותנים בעצמם את הדחיפה והגירוי לכך, בכל זאת יש להזהיר גם אנשים רצינים ובעלי דעה מיושבה, כי ישמרו על נפשם לבלתי נפול בפח החנופה הערומה. יען כי את החונף הגלוי יכיר כל שאינו חסר-לב לגמרי, אולם זהירות מרובה דרושה לגבי חונף ערום וצבוע, שמא יבוא כגנב במחתרת. איש כזה אין להכיר בנקל, משום שהוא מחניף תדיר גם בהתנגדו, ומחליק לשון גם בהתקוטטו כביכול. לאחרונה ירים את הידים ויעמיד פנים כמנוצח בכדי שהאיש אשר הוא משטה בו יהיה בעיני עצמו חכם מחוכם. וכלום יש דבר מגונה מהיות מטרה לחצי לעג? זהירות יתרה נחוצה אם-כן שלא תבוא לידי כך:

אָכֵן בַּעֲקִיפִין תִּתְקְפֵנִי הַיּוֹם וָאֱהִי לִשְׂחוֹק

וּלְמָשָׁל כְּהִתֵּל לַהֲקַת לֵצִים בִּזְקֵנִים טִפְּשִׁים.

(100) הרי גם במשחקי הבימה התפקיד היותר אוילי הוא זה של זקנים פתיים המאמינים בכל דבר - ברם בלי משים עברה שיחתנו מידידות בין אנשים מושלמים, כלומר חכמים - מתכוין אני לחכמה הנכנסת בגדר האפשרות האנושית - לידידות נחיתת דרגה. ולכן נשוב לנקודת המוצא, ובזה נשים סוף סוף קנצי למלין.

# פרק עשרים ושבעה

סיום: הדגשת הערך החיוני של הידידות המבוססת על הצדקות.

הצדקות, כן הצדקות - מדגיש אני, קאיוס פאניוס ואתה קבינטוס מוציוס, היא המחוללת והיא המקיימת את הידידות. כי היא מקור ההתאמה, מקור היציבות ומקור העקביות. היא תתרומם מעלה ותגלה את אורה, וכאשר תראה ותכיר אור דומה אצל איש אחר תתקרב אליו ותקלוט הדדית מן האור המזהיר אצל השני. מכאן תתלקח שלהבת האהבה (amor), או הידידות (amicitia), כי שתיהן נגזרו משורש אחד (amare — אהב), ואהב רק אחת במשמע היינו לבחור באיש האהוב כשהוא לעצמו, לא מפני איזה מחסור ולא בכדי להפיק תועלת איזו שהיא; אף כי התועלת נובעת מאליה מן הידידות, גם אם אינם מחזרים אחריה כלל.

(101) מתוך רגש חבה שכזו אהבנו אנחנו בצעירותנו את הזקנים המהוללים, לוציוס פולוס, מארקוס קאטון, קאיוס גלוס, פובליוס נאסיקה וטיבריוס גראקכוס, חותן סציפיון שלנו. יותר מזה תזהיר הידידות בין בני גיל אחד,

---

האומנם... תרסוס, חיל שחצן נתן לגנאתון „מלחך פינכה", כסף בשביל טאיס דביבתו, והיא נכסף לדעת, איך היא קבלה את התשורה.—

(99) אכן בעקיפין.. החרוזים האלה לקוחים מתוך קומדיה אחת של ציציליוס סטאציוס, השוה ציצרון קאטון הקשיש על הזקנה סע' 36.—

כגון ביני ובין סציפיון, ליציוס פוריוס, פובליוס רופיליוס וספוריוס מומיוס. ושוב אנחנו בזקנותנו נמצא סעד בחבת הצעירים כמו בחבה שלכם ובזו של קבינטוס טוברון. אנכי אמצא נחת רוח גם בחבורתו של פובליוס רוטיליוס שהוא בן תשחורת ובחברת אבלוס וירגיניוס. ומכיון שכך הוא דרך חיינו וטבענו שדור הולך ודור בא, יש אמנם להביע את המשאלה הלבבית, כי נוכל להגיע אל המטרה, כדברת האנשים, יחד עם בני גילנו, שכן עמם יחד כאילו הגחנו אל הזירה (של החיים). (102) אך עניני אנוש כחרס הנשבר והבל הבלים, ולכן מן הצורך לחפש אלו אנשים שאפשר לאהבם אהבה הדדית. שכן בהתבטל החבה והאהבה תתבטל כל נעימות בחיים. אמנם מאתי נחטף סציפיון לפתע פתאום, מכל מקום הוא עודנו חי וקיים בשבילי ותמיד יחיה. כי אני אהבתי את צדקות האיש אשר נרה לא יכבה לעולם ועד. והיא לא זו בלבד שמתייצבת לנגד עיני אשר תמיד תפשתיה כמעט בכפי, אולם היא עתידה להזהיר במלוא יפעתה גם לדורות הבאים. כי אין בן אדם השואף לגדולות או הוגה תקוות רמות אשר לא ישתדל לשוות לנגדו את זכר האיש ודמותו.

(103) למצער בנוגע לי אין אף אחד מכל הדברים שחנני בהם המזל או הטבע אשר אוכל לערוך לידידות סציפיון. בה מצאתי הסכם בעניני מדינה, בה – עצה בענינים פרטיים שלי, ובה – נופש מלא עונג מעולם, עד כמה שאני יודע, לא פגעתי בכבודו אפילו פגיעה כלשהי, ולא שמעתי מפיו דבר שלא הייתי רוצה לשמוע. בית אחד היה לנו, משק אחד ומשותף. ומשותפים היו לנו לא בלבד חיי הצבא, אלא גם הנסיעות והקייטנות. (104) ומה צריך אני להגיד עוד על המאמצים שלנו להרבות חכמה ודעת, מתוך מאמצים אלה בלינו כל שעות פנאי שלנו הרחק מעיני העם. ואלמלי יחד עמו נכרת כל אות וזכר לדברים האלה, בשום אופן לא יכלתי לשאת את הגעגועים על האיש היקר הזה אשר נפשי היתה קשורה בנפשו. אפס כי כל אלה לא נשמדו, להפך הם הולכים וגדולים, הולכים וגוברים במחשבתי ובזכרוני. וגם אילו נזלו ממני כליל גם אלה, כי אז יביא לי כבר הגיל שלי נחמה גדולה. שהרי אי אפשר, כי הגעגועים אשר בהם אני שרוי יארכו זמן רב מדי. והלא מן הנחוץ שכל הנמשך זמן קצר, ואם הוא ענין חשוב, יקל לשאתו.

זהו מה שהיה לי להגיד על הידידות. ולכם אני פונה בדרישה שתקדישו מקום כבוד לצדקות אשר בלעדה אי אפשר לה לידידות שתתקיים. אמנם עליכם לדעת, כי חוץ מן הצדקות אין דבר יקר מן הידידות.

---

(101) פובליוס קורנליוס סציפיון נאסיקה חתני של אפריקנוס הזקן, קונסול בשנת 162 ובש. 155.—

טיבריוס גראקכוס, אביו של טיבריוס וקאיוס גראקכוס, גם הוא חתן אפריקנוס הזקן.—

פוריוס וכו' סע' 69.—

טוברון סע' 37.—

פובליוס רוטיליוס רופוס, משפטן ידוע, תלמידו של הסטואיקאי המפורסם פנאיטיוס.—

אבלוס וירגיניוס, גם הוא משפטן רומי.—